

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“MÜƏSSİSƏNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ UÇOT
PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Cəfərov Xıdır Şiraslan oğlu

Bakı – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“MÜƏSSİSƏNİN İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ UÇOT
PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 404

Magistrant:
Cəfərov Xıdır Şiraslan oğlu

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:
i.ü.f.d., b.m Əbdülhəsənov Tural Tofiq oğlu

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri:
i.ü.f.d.Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI - 2021

Elm andı

Mən, Cəfərov Xıdır Şiraslan oğlu and içirəm ki, “Müəssisənin investisiya fəaliyyəti üzrə uçot prosedurlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə, istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“MÜƏSSISƏNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ ÜZRƏ UÇOT PROSEDURLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Müasir dövrdə Beynəlxalq Standartların tələbindən irəli gələn bir çox məsələlər, xüsusilə də müəssisənin investisiya fəaliyyəti üzrə uçot prosesinin hazırlanması və tətbiqi məsələləri hələ də tam həllini tapmamışdır. Onların yeni standartların tələbləri kontekstində araşdırılmasına böyük ehtiyac yaranmışdır. Bu da dissertasiya mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın məqsədi müəssisənin investisiya fəaliyyətini mikro səviyyədə mənfəət əldə etmək, makro iqtisadi səviyyədə sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəldilmişdir.

Tədqiqat işinin obyektini xalq təsərrüfatının bütün sahələrində əmlaka, əsas və dövriyyə fondlarına, qiymətli kağızlar, pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, mülkiyyət obyektləri, habelə, əmlak hüquqları, predmeti isə investisiya fəaliyyətini həyata keçirməklə sosial-iqtisadi problemlərin həlli, işsizliyin minimuma endirmək, məşğulluğu təmin etmək, idxalı azaltmaq, vergilər hesabına dövlət büdcə gəlirlərinin artımını təmin etmək əsas götürülür.

Tədqiqat zamanı SWOT təhlili, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, analiz və sintez metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını müasir dövrdə mühasibat, maliyyə uçotu, onların gələcək inkişaf perspektivləri, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, dövlətin investisiya siyasəti sxemlə göstərilərək yenidən təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat prosesində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş, dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafeələrini pozan obyektlərə investisiya qoyulması qadağan edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi investisiya təminatında mövcud vəziyyət və ETT qarşılıqlı əlaqə sistemli şəkildə təhlil edilmişdir:

-müəssisənin investisiya fəaliyyətində maliyyə vəziyyəti nəzərə alınaraq maliyyələşmə mənbələrinin ən etibarlılığı qeyd edilmişdir;

-müəssisənin rentabelli işlənməsi üçün səmərəliliyin qiymətləndirilməsi əsas götürülərək bank kapitalına faiz dərəcəsi ilə müqayisə edilir;

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Aparılmış tədqiqat işlərindən təkliflərin əhəmiyyətindən, problemlərin həlli istiqamətlərindən müasir dövrdə aqrar sənaye kompleksində investisiya maliyyələşməsinin zəruriliyini göstərir.

Açar sözlər: investisiya, kapital, mənfəət, səmərəlilik, qiymətləndirmə, aktivlər, amortizasiya, investisiya siyasəti.

“DIRECTIONS FOR IMPROVING ACCOUNTING PROCEDURES FOR INVESTMENT ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE”

SUMMARY

Many issues arising from the requirements of International Standards in modern times, in particular, the development and implementation of the accounting process for the investment activities of the enterprise have not yet been fully resolved.

The purpose of the study is to make a profit on the investment activity of the enterprise at the micro level, to solve socio-economic problems at the macroeconomic level.

The object of research is the solution of socio-economic problems in all sectors of the economy, property, fixed and circulating funds, securities, money deposits, scientific and technical products.

Used research methods: SWOT analysis, systematic approach, comparative analysis, analysis and synthesis methods were used during the research.

The information base of the research has been re-analyzed in modern accounting, financial accounting, their future development prospects, improvement of the legal framework, investment policy of the state.

Restrictions of the research: In the process of research, it is prohibited to invest in objects defined by the legislative acts of the Republic of Azerbaijan.

The scientific novelty of the research is that the current situation in investment provision and the interaction of ETT are systematically analyzed:

- The most reliable sources of financing were noted in the investment activity of the enterprise, taking into account the financial situation;

Areas where the results can be used: The importance of proposals from the research, the directions of problem solving show the need for investment financing in the agro-industrial complex in modern times.

Keywords: investment, capital, profit, efficiency, valuation, assets, depreciation, investment policy.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ETT	Elmi Texniki Tərəqqi
XCD	Xalis Cari Dəyər
MHBS	Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları
MUBS	Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin təsnifatı və quruluşu	12
1.2. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti.....	14
II FƏSİL. İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ UÇOTUNUN TƏHLİLİ İSTİQAMƏTLƏRİ	22
2.1. İntestisiya siyasətində müəssisənin fəaliyyəti uçotunun istiqamətləri.....	22
2.2. İntestisiya fəaliyyətində maliyyə uçotunun mövcud vəziyyəti.....	32
2.3 Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbələri.....	41
2.3.1 Mənfəət investisiyanın maliyyələşdirilməsinin mənbəyi kimi	44
2.3.2 Amortizasiya ayırmaları investisiyanın maliyyələşdirilməsinin mənbəyi kimi .	45
2.3.3 Qiymətli kağızların investisiya vəsaitlərinə cəlb edilməsi	55
III FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNDƏ MALİYYƏ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	58
3.1. İntestisiya fəaliyyətində səmərəliliyin qiymətləndirilməsində uçotun təkmilləşdirilməsi	58
3.2. Müəssisənin investisiya fəaliyyətində uçot prosedurlarının təşkili istiqamətləri .	67
3.3 Sahələr üzrə investisiya fəaliyyətinin cəlb edilməsində maliyyə prosedurlarının yüksəldilməsi yolları.....	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	78
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SIYAHISI	81
Şəkillərin siyahısı	85
Cədvəllərin siyahısı	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Son dövrlərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında bir çox investisiya qoyuluşları həyata keçirilmişdir və keçirilməkdə davam edir. Həmin investisiyalar öz təsnifatına görə istər real, istərsə də portfel investisiya qoyuluşları üzrə həyata keçirilir. Dissertasiya işində investisiya fəaliyyətində texnoloji, sahə və ərazi üzrə quruluşu müəyyən edilmişdir. Həmin investisiya fəaliyyətinin quruluşu gələcək müəssisənin əsas istehsal fondlarının aktiv və passiv hissələri arasında nisbəti formalaşdırır. Investisiya fəaliyyətində mülkiyyət münasibətləri müəssisənin gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Investisiya qoyuluşları makroiqtisadi baxımdan sosial-iqtisadi problemlərin həllində mühüm təsir göstərən amil kimi çıxış edir. Bu baxımdan investisiya fəaliyyətinin zəruriliyi təzahür olunur.

Investisiya fəaliyyəti riskli xarakter daşıyır. Onun riskini minimuma endirmək üçün maliyyə siyasəti və dövlətin tənzimlənməsi sahibkarlığın inkişafına və iqtisadi artıma təsir etmiş olur. Bu da xarici investisiyaların cəlb edilməsinə maksimum əlverişli investisiya mühitini yarada bilən investisiya siyasətini qarşıya qoymuşdur. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin maliyyə uçotunda respublikamızda mühasibat hesablarının beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanmışdır və müəssisələrdə həyata keçirilməyə başlanılmışdır. Bu baxımdan investisiya fəaliyyətində müəssisənin maliyyə uçotunun rolu önəmli artmışdır. Onun uçot və təhlili hazırkı dövrün aktual məsələlərindən birini həll etmişdir.

Investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi daxili və xarici mənbələr hesabına həyata keçirilir. Müəssisədə investisiya fəaliyyətində səmərəliliyin qiymətləndirilməsində maliyyə uçotunun müəyyən edilməsi mövcud vəziyyətin düzgünlüyündən və perspektivliyinə qoyulmuş kapitalın qayıtma müddəti və

müəssisənin inkişaf perspektivliliyində asılılığın tərəfləri müəyyən edilmişdir. Sahələr üzrə investisiya qoyuluşu və investisiyaların cəlb edilməsi prioritet xarakter daşıyır. Bura əsasən aqrar və yüngül sənaye sahələrini özündə ehtiva edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin nəzəri-əsasları haqqında bir çox iqtisadçı həm respublika, həm də xarici alimlərin M.M.Sadiqov; N.Novruzov; T.Hüseynov; Cəfərli H.A; Səmədzadə Ş.O; S.M.Səbzəliyev; Məmmədov S.M; M.C.Ataşiyev; R.N.Nurəliyeva; N.H.Abbasova Lixaçeva O.N; Şurov S.A elmi-tədqiqat işləri nəzərdən keçirilmişdir. Qeyd edilən problemlərin öyrənilməsi üzrə kifayət qədər elmi-tədqiqat işləri araşdırılmışdır. İntestisiya fəalliyəti ilə bağlı daha geniş nəzəri və praktiki yanaşma ingilis iqtisadçı alimi C.M.Keyns tərəfindən araşdırılmışdır. Hazırda vahid və kompleks yanaşma yoxdur. Fikrimizcə, investisiya fəaliyyəti mikro səviyyədə sosial səmərə (mənfəət) əldə etmək, makroiqtisadi səviyyədə sosial-iqtisadi problemlərin həll olunmasını müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Elmi-tədqiqat işinin məqsədi müəssisənin investisiya fəaliyyətini mikro səviyyədə mənfəət əldə etmək, makro iqtisadi səviyyədə sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəldilmişdir. Nəzəri qaydalar və praktiki təkliflər hazırlanmışdır. Həmin məqsədin və praktiki əhəmiyyətin aşağıdakı vəzifələri müəyyən edilmişdir:

- 1) İntestisiya anlayışı, investisiya fəaliyyətinin formalaşmasını və investisiyanın müəssisənin sosial-iqtisadi fəaliyyətindəki rolu
- 2) Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin mahiyyəti və maliyyələşmə mənbələrini müəyyən etmək
- 3) İntestisiyaların müəssisələrin fəaliyyətində rolunu araşdırmaq
- 4) Maliyyə uçotunun investisiya fəaliyyətindəki mövqeyi
- 5) Müəssisənin investisiya fəaliyyətində maliyyələşmə mənbələri

6) Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsini müəyyənləşdirmək

7) Müəssisələrin investisiya cəlb ediciliyinin yüksəldilməsi yollarını göstərmək
İnvestisiya fəaliyyətinin məqsədindən asılı olaraq real investisiya aşağıdakı əsas qruplara ayrılmışdır:

1) İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilən investisiya (məqsəd avadanlıqların daha da məhsuldar avadanlıqlarla əvəz edilməsi)

2) İstehsalın genişləndirilməsinə yönəldilən investisiya (məqsəd istehsalın məhsulun həcmi artırmaqdır.)

3) Mövcud istehsala innovasiyaların tətbiqi (ən yeni məhsulların yaradılması)

4) Xammal və yarımfabrikatla təmin olunması investisiya (qiymət sabitliyinin təmin olunması)

İnvestisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin maliyyə qiymətləndirilməsində aşağıdakı metodlardan istifadə edilir:

1) Sadə mənfəət norması (mühasibat) metodu

2) İnvestisiya fəaliyyətinin xalis cari dəyərinin hesablanması metodu

3) Gəlirlilik indeksi

4) Ödəmə müddəti

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı istehsal müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili məsələləri, predmeti isə burada müəssisənin uçot siyasətinin mövcud vəziyyəti, qurulması prinsipləri və onun beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Müasir dövrdə investisiya fəaliyyəti üzrə maliyyə uçot sahəsində Azərbaycanda və digər xarici ölkə alimlərinin elmi əsərləri, dövri nəşrlərdə müəssisənin investisiya siyasətinə və maliyyə uçotuna dair dərc olunmuş nəşri materiallar investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu investisiya fəaliyyəti onun obyektləri, subyektləri investisiya

fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi. Onun tətbiq edilməsinə dair dövlət orqanlarının qəbul etdiyi qərar və təlimatlar, maliyyə uçotunu tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar, uçot və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlara, Dövlətin müxtəlif qurumlarında tətbiq edilən maliyyə-uçot siyasətinə dair əsasnamələr. Aparılan elmi-tədqiqat mövzusu ilə eyni və oxşar istiqamətlər üzrə uyğun gələn tədqiqat işləri iqtisadi ədəbiyyatlarda vəhdətlik təşkil edir. Bu da müəssisənin investisiya fəaliyyətinin maliyyə uçotu üzrə formalaşmasında normativ-hüquqi sənədlərdə, elektron portal, məlumatlar bazasından əldə edilmiş müvafiq informasiyalara istinad edilərək təhlil edilir.

Tədqiqat metodları: Mövzunun məzmun və mahiyyət etibarı ilə araşdırılır. Investisiyanın məqsədi, sosial-iqtisadi problemlərin həlli yolları axtarılır. Investisiya fəaliyyətinin təsnifatı onun növləri (real və portfel) üzrə müəyyənləşdirilib. Texnoloji və sahə quruluşu nəzərdən keçirilir. Müəssisə və investisiyaların fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi əsasnaməsi qeyd edilir. Investisiyanın maliyyələşməsi (daxili və xarici) mənbələri göstərilmişdir. Müəssisə fəaliyyətində əsas fondların yeniləşməsində innovasiyaların tətbiqi nəticəsində mənfəət normasının artırılması öz əksini tapır. Investisiya fəaliyyətinin hansı sahələrə tətbiq edildiyinin zəruriliyi göstərilir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işi investisiya fəaliyyəti uçotunun təhlili istiqamətləri üzərində qurulmuşdur. Bu fəslin təhlilində müxtəlif tədqiqat metodlarından, xüsusən də analiz, sintez və praktiki tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Bu metodların tədqiqində əsas informasiya bazası mühasibat, maliyyə uçotu, onların gələcək inkişaf perspektivləri, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, dövlətin investisiya siyasəti sxemlə göstərilərək yenidən təhlil edilmişdir. Daxili və xarici investisiya siyasətinin məqsədi qeyd edilir. Müəssisənin perspektivli inkişaf istiqamətləri biznes plan üzrə həyata keçirilir, müəssisənin investisiya fəaliyyətində

maliyyə uçotu əsas vəsaitlərin vəziyyəti nəzərə alınaraq uçot siyasətinin istiqamətləri, investisiyanın maliyyə mənbələri qeyd edilir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat məhdudiyyəti kimi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş, dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafeələrini pozan obyektlərə investisiya qoyulması qadağan edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi investisiya təminatında mövcud vəziyyət və ETT qarşılıqlı əlaqə sistemli şəkildə təhlil edilmişdir:

- -müəssisənin investisiya fəaliyyətində maliyyə vəziyyəti nəzərə alınaraq maliyyələşmə mənbələrinin ən etibarlılığı qeyd edilmişdir;
- -müəssisənin rentabelli işlənməsi üçün səmərəliliyin qiymətləndirilməsi əsas götürülərək bank kapitalına faiz dərəcəsi ilə müqayisə edilir;
- -işğaldan azad edilmiş ərazilərdə real investisiyaların sahələr üzrə həyata keçirilməsi qeyd edilmişdir;
- -iqtisadiyyatın digər sahələrinə investisiya fəaliyyətini həyata keçirməklə, diversifikasiya əsas götürülməklə yeni növ məhsul istehsal etmək təklif edilmişdir;
- -maliyyə uçotu prosedurlarının təşkili istiqamətində informasiyaların dəqiq, düzgün göstərilməsi, əmələ gəlmə mənbələri, istifadə qaydaları əks etdirilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyada aparılan tədqiqat işlərindən, şərh edilən məsələlərdən və verilmiş tövsiyələrdən, nəticələrin əldə olunması üçün təkliflərin əhəmiyyətindən, problemlərin həlli istiqamətlərindən müasir dövrdə aqrar sənaye kompleksində investisiya maliyyələşməsinin zəruriliyini göstərir. Qeyd edilən dissertasiya işinin araşdırılmasına dair elmi-tədqiqat işi gələcək dövr üçün elmi-tədqiqat işlərin aparılmasında istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin təsnifatı və quruluşu

İnvestisiyanın təsnifatı onun əlamətlərinə görə ayrılır. Təsnifat “ dedikdə ilk öncə hər hansı eynicinsli şeylərin və ya anlayışların müəyyən ümumi əlamətlərə görə siniflərə, qruplara, bölmələrə ayrılması sistemidir; klassifikasiya.

İnvestisiyanın daha kompleks təsnifatı N.A.Blankın əsərində verilmişdir ki, burada bütün investisiyalar aşağıdakı əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir: təyinatına görə; investisiyalaşdırmada iştirak xarakterinə görə; investisiyalaşdırma dövrünə görə; investisiya resurslarının formasına görə; regional əlamətlərinə görə və s.

Təyinatına görə - Real və maliyyə

İnvestisiyada iştirakına görə - Kreditlər və ssudalar; birbaşa

İnvestisiyalaşdırma dövrü üzrə - Uzunmüddətli və qısamüddətli

Mülkiyyət forması üzrə - Müştərik; xarici; dövlət; xüsusi

Regional əlamətlər üzrə - Xaricdə investisiya; Ölkədaxili investisiya

İnvestisiya obyektinə görə, Real investisiyalar (real kapitalın müxtəlif formalarda birbaşa alınması):

- maddi aktivlər (əsas fondlar, torpaq), tikinti və ya yenidənqurma üçün ödəniş şəklində;
- əsas fondların əsaslı təmiri;
- qeyri-maddi aktivlərə investisiya qoyuluşları: patentlər, lisenziyalar, istifadə hüquqları, müəllif hüquqları, ticarət nişanları, nou-hau və s.;
- insan kapitalına investisiyalar (tərbiyə, təhsil, elm);
- hazır bir işin alınması.

Xarici ədəbiyyatlarda portfel(maliyyə) investisiyası investorum aldığı səhmlərin firmaya təsir və nəzarət əlamətinə görə təsnifləşdirilir.Bu əlamətə əsasən bütün portfel investisiyalar aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir (Namazova C.B., 2008, s.90):

- əhəmiyyətli təsir göstərən səhmlərin 20 faizdən çoxunu alan, lakin səhmlərin 50 faizdən aşağı hissəsinin əldə edilməsi;
- nəzarət təmin edən – investor tərəfindən səs hüquqlu səhmlərin 50 faizinə malik olmaq;
- nəzarəti təmin etmək imkanı verməyən, lakin əhəmiyyətli təsir göstərən – səhmlərin 20 faizindən çoxuna, lakin 50 faizindən aşağı səs hüquqlu səhmlərə malik olmaq
- nəzarət təmin edən – səhmlərin 20 faizinə, lakin ona cəmiyyətlərin 50 faizindən aşağı və qız cəmiyyətlərin 100 faiz səhmlərinə malik olmaq

Maliyyə investisiyaları (maliyyə aktivləri vasitəsilə dolaylı kapital alınması):

- pay fondları daxil olmaqla qiymətli kağızlar;
- verilmiş kreditlər;
- lizinq (icarəyə verən üçün).

İnvestisiyalaşdırma dövrü üzrə:

- qısamüddətli (bir ilə qədər);
- orta müddətli (1-3 il);
- uzunmüddətli (3-5 ildən yuxarı).

Mülkiyyət forması üzrə müştəri investisiyalar bir neçə müəssisənin, o cümlədən, kooperasiyaların bir yerə gələrək bir müəssisəyə sərmayə qoyması, xarici investisiyalar hər hansı bir ölkəyə xarici şirkətlər tərəfindən sosial səmərə əldə etmək məqsədilə yatırılan, dövlət investisiyaları isə hər hansı bir ölkənin öz büdcəsinin gəlirlərini artırmaq və xərclərini qarşılamaq məqsədi ilə qoyulan, xüsusi investisiyalar isə hər hansı bir fərdin və ya sahibkarın öz maraqları və mənfəət əldə etmək məqsədi

ilə qoyulan investisiyalardır.Yekun nəticə olaraq burada mənfəətin əldə edilməsi qarşıya qoyulan məqsəddir.

Regional əlamətlər üzrə xaricdə investisiyalar hər hansı bir ölkənin öz sərhədləri xaricində həmin ölkənin iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşu və müəyyən müddətlər ərzində mənfəətin əldə edilməsi, eyni zamanda investisiya qoyulan ölkənin ÜDM-sinə təsirinin daha da müsbət inkişafına yönəlmiş investisiyadır.

Ölkədaxili investisiyalar dedikdə, ölkənin öz iqtisadiyyatını dirçəltmək, əmtəə və xidmətlərin daha da keyfiyyətli yönümdə inkişafı və ölkənin yerli xərclərini qarşılamaq üçün görülən investisiyadır.

1.2. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti

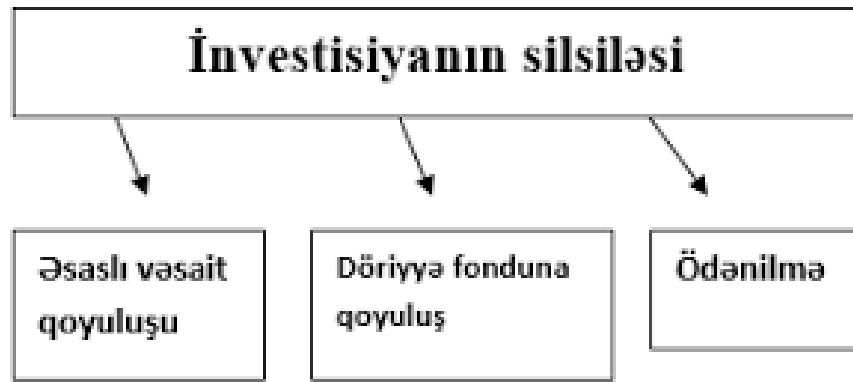
Investisiya fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyəti olub təsərrüfat subyektləri tərəfindən investisiya fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyətin tərkib hissəsi olub mənfəət əldə etmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında ilk nəzəri fikirlər 18-ci əsrin əvvəllərində ingilis iqtisadçısı R.Kontilyon tərəfindən işlənilmişdir.XVIII əsrin 60-cı illərindən sonra ingilis iqtisadçısı A.Smit öz iqtisadi nəzəriyyəsində sahibkarlıq fəaliyyətini daha geniş təhlil edərək göstərmişdi ki, sahibkar öz şəxsi mənfəət naminə çalışan “gözə görünməz əl” vasitəsilə ictimai mənafeyə xidmət etməyə yönləndirilən iqtisadi fikirdə öz əksini tapmışdır.A.Smitdən sonra XIX-cu əsrin əvvəllərində fransız iqtisadçısı J.B.Sey də A.Smith kimi sahibkarın risk etməsinə baxmayaraq mənfəət götürmək məqsədi ilə hər-hansı bir məhsul istehsal edən şəxs kimi qeyd edir, təhlilini genişləndirərək sahibkarlıq fəaliyyətini istehsal amillərində səmərəli istifadə olunması kimi xarakterizə edir.Sahibkar mənfəətin təmin edilməsi üçün istehsal amillərinin az gəlirli sahələrindən yüksək gəlirli sahələrə keçə bilməsinə xidmət edən iqtisadi mühiti - bazar mühiti kimi təhlil edir.Sahibkarlar əldə etdikləri gəlirləri, sahibkarların bilikləri və təcrübəsi ilə əlaqələndirir (Брейли Р., Майерс С., 2008, s.47).

Sahibkarın yerinə yetirdikləri funksiyaları yaradıcı xarakter daşdığını həmin funksiyalar istehsal idarə edilməsi ilə bağlı olan fərqliliyini bildirir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında XIX-cu əsrin sonunda Alfred Marşalın iqtisadi tədqiqatlarında qeyd edilir. O sahibkarlıq fəaliyyətinə təsərrüfat subyektlərinin mənfəət(gəlir) əldə etmək məqsədi ilə özlərinin cavabdehliyi və əmlak məsuliyyəti əsasında qanunla müəyyən edilmiş təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri üzrə həyata keçirdikləri təşəbbüskarlıq fəaliyyəti nəzərdə tutur.

Şəkil 1: İnvestisiya qoyuluşu silsiləsi

Mənbə: Брейли Р., Майерс С., 2008

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında XX-ci əsrin əvvəllərində alman iqtisadçısı V.Zombartın iqtisadi təliminə görə sahibkar qarşısında duran məqsəd 2 hissəyə ayrılır:

- 1)Əsas
- 2)Asılı

Burada mənfəətin əldə edilməsi sahibkarlıq fəaliyyətində əsas deyil, 2-ci dərəcəli məqsəd, yəni asılıdır. Burada məqsəd daim inkişaf etmək və genişlənməkdir. O bir daha qeyd edirdi ki, məqsədə çatmaq üçün sahibkarlar risk etməyə hazır, inadkarlıq və inam göstərməli, ümumi maraqlar naminə bir çox insanları cəlb etməyi bacarmalıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında XX-ci əsrin ortalarında Avstriya iqtisadçısı Şumpeterin iqtisadi təlimlərində sahibkar hər şeydən yenilkiçi(novator) adlandırılır.Burada sahibkarın başlıca vəzifəsi istehsal amillərinin yeni kombinasiyasında iqtisadi tərəqqiyə nail olmaqda görünür.Onun fikrincə sahibkar olmaq başqalarının əldə edə biləcəyini əldə etmək, əvvəlcədən görə bilmək, köhnəliyin yeniliklə əvəz edilməsini tapmaq və onu tətbiq etmək, risk etmək, əvvəlcədən verilmiş proseslər əsasında deyil, həmin prosesləri özü müəyyən edərək fəaliyyət göstərmək qabiliyyətindədir.Y.Şumpeterin fikrincə sahibkarlıq fəaliyyətinin subyekti kimi həmin istehsalın sahibi fərdi kapitalist və ya mülkiyyətçi, həm də istehsal müəssisəsinin, bankın səhmdar cəmiyyətinin idarə edilməsi ilə çıxış edə bilər.Şumpeterin bir daha qeyd edərək göstərir ki, sahibkarın əlində ona lazım olan sərvəti mənimsəmək və öz sərəncamına almaq üçün istehsalı yeni istiqamətə yönəldib həyata keçirən bir şeyi kapital adlandırır.Apardığımız iqtisadi araşdırmalardan məlum olur ki, bəşər cəmiyyətinin müxtəlif pillələrində müəssisələrin səviyyəsi və rolu eyni olmamışdır.Hər bir inkişaf mərhələsində istehsal vasitələri (əmlak,torpaq və texnika) üzərində mülkiyyət formasına(dövlət və xüsusi) olan müəssisələr yaranmış və fəaliyyət göstərmişdilər.Bazar münasibətlərinin uzunmüddətli inkişaf dövründə təsərrüfat strukturu kimi əhəmiyyətli dərəcə almış və təkmilləşdirilmişdir.İqtisadi ədəbiyyatlarda müəssisə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan nə istehsal etmək?, necə istehsal etmək? və kim üçün? istehsal etmək, harada kimə və hansı qiymətə satmaq məsələlərinin həllində təsərrüfat müstəqilliyinə malik olan iqtisadi və hüquqi subyekt, müəyyən təşkilat kimi baxılır (Hüseynov T., 2009, s.98).

İqtisadçı alim T.Hüseynov öz əsərlərində müəssisəyə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə və mövcud şəraitə uyğun olaraq məhdud istehsal resurslarından optimal istifadə olunmaq yolu ilə cəmiyyətin tələbatının ödənilməsinin texniki, iqtisadi və maliyyə məsələlərini həll edirlər.Tarixən müəssisələrin yaranmasının ilkin əsasını sadə əmək kooperasiyası və əmək bölgüsü təşkil edir.Məhsuldar qüvvələrin və

istehsalın ictimai xarakterinin tədricən artması nəticəsində onların yeni formaları meydana gəlmiş, rolu və miqyası genişlənmişdir. Müəssisə rolunda daha genişlənməsi ilk növbədə özünün əmtəələrin həcmnin çoxalmasında göstərir. Yaşadığımız hazırki – bazar münasibətləri dövründə təsərrüfat fəaliyyəti “sahibkarlıq”, “müəssisə və biznes” kimi anlayışlar xarakterizə olunur. Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq, biznes, müəssisə və investisiya anlayışları mahiyyət baxımından eyniləşdirilir, onların qarşılıqlı əlaqəsinə ümumi və fərqli cəhətlərinə xüsusi fikir verilir. Bu anlayışlar arasında ümumi cəhətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Hər biriləri (Sahibkarlıq, biznes, müəssisə və investisiya) reallaşması və bazar vasitəsi ilə baş verir.
- Hər biriləri (Sahibkarlıq, biznes, müəssisə və investisiya) bilavasitə məqsədi mənfəətin əldə edilməsidir.
- Hər birisinin (Sahibkarlıq, biznes, müəssisə və investisiya) maddi marağının ödənilməsi əmtəə istehsal etmək və ya xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlıdır.
- Hər birilərinin (Sahibkarlıq, biznes, müəssisə və investisiya) fəaliyyəti üçün iqtisadi mühit ilk öncə iqtisadi azadlıq şəraiti tələb olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz anlayışların nədən ibarət olacaqları cəhətlərə böyük əhəmiyyət verən iqtisadçılar sahibkarlıq, biznes, investisiya fəaliyyətlərini eyniləşdirirlər. Müəyyən mənada bu fikirlə razılaşmaq olar. Beləliklə, müəssisənin investisiya fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatı sistemində meydana gəlir və onun əsasını təşkil edir. Mənfəət əldə etmək və bazar vəhdətdir, ayrılmazdı, onlar birlikdə mövcud olur və inkişaf edirlər.

İnvestisiya haqqında əsas nəzəri fikirlər ingilis iqtisadçısı C. Keyns tərəfindən araşdırılmış və təhlil edilmişdir. Keyns hesab edir ki, malların alışının artımı istehsalçıların gəlirlərinin artımı istehlakın artımına səbəb olur. İşçilərin gəlirlərinin artımı isə onların istehsalının azalmasına səbəb olur. İstehlakın artımı öz növbəsində məcmu tələbin və milli gəlirin artımına kömək edir. C. Keyns müəyyən etmişdir ki,

bazar iqtisadiyyatında gəlirlərin və qənaətin artımı heç də onun ardınca həmin proporsiyalarda investisiyaların artmasına imkan vermir. Bu da ona görə izah edilir ki, qənaət investisiya haqqında qərarlar müəssisələr tərəfindən qəbul edilir. Onların maraqları müxtəlif olur. Əgər əhali daha çox qənaət edəcəkdirsə buna zəmanət yoxdur. Burada müəssisələr daha çox investisiya edəcəklər. Bundan başqa qənaətin artımı adekvat* qaydada istehlakın azalmasına səbəb olmur. Bu da gələcəkdə investisiyalara mənfi təsir göstərəcək realiziya olunmamış mal ehtiyatlarının artımı şəraitində investorlar (sahibkarlar) istehsalı genişləndirə bilmirlər. Buna heç bir zəmanət yoxdur ki, əhali bütün qənaəti banklara qoyacaqdır. Əksinə, qənaətin əhəmiyyətli hissəsi ev təsərrüfatlarının özündə nəğd qaydada qalır. Nəticə etibarını ilə qənaətin səviyyəsindən asılı olmayaraq investisiyanın səviyyəsinə bank kreditləri təsir edə bilər.

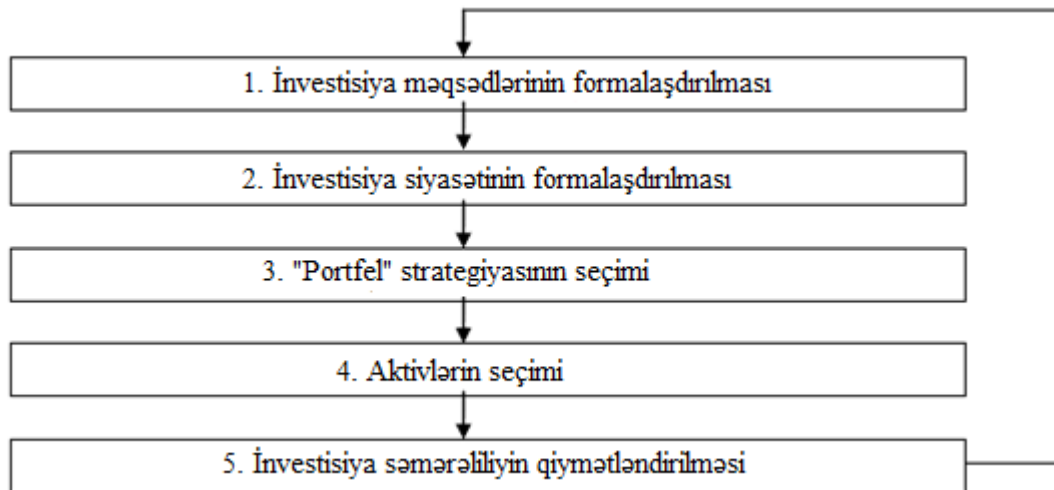
Beləliklə, aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, investisiyada əsas rol kapitalla məxsusdur. Kapital haqqında nəzəri fikirlər də olmuşdur. Klassik iqtisadçıların A. Smitin fikrinə görə kapital toplanmış maddi və mənəvi əməkdir. David Rikardoya görə kapital istehsal vasitəsidir.

Kapitalın geniş araşdırılması və təhlilini K. Marks tərəfindən verilmişdir. K. Marksa görə kapital istehsal olunmuş istehsal vasitələrinin məcmusudur. Kapital kapitalla çevrilmiş istehsal vasitələri məcmusuna deyilir. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda izafi dəyər kimi qeyd edilir. (İzafi dəyəri yaradan dəyərə kapital adlandırılır. İzafi dəyər mənfəət norması kimi nəzərdə tutulur) (İsayev S.Z., 2010, s. 76).

K. Marksın iqtisadi fikirindən belə qənaətə gəlmək olur ki, pul kapital deyildir. Onu investisiya etdikdə gəlir gətirərək kapitalla çevrilir. Neoklassiklərin iqtisadi nəzəriyyəsinə görə kapital sahibinə maneəver imkanı verən vasitədir. Burada kapital sahibkarın əlində ona lazım olan sərvəti mənimsəmək və sərəncamına almaq üçün istehsalı yeni istiqamətə yönləndirmək üçün vasitədir.

Müasir dövrün iqtisadçıları “Ekonomiks” kitabının müəllifləri K.Makkonell və S.Bryu kapital yaxud investisiya ehtiyatları mövcud olan bütün istehsal vasitələrinin(əmtəə və xidmətlər istehsalında) istehlakçıya çatdırılmasında istifadə edilən alətləri maşınları, avadanlıqları, nəqliyyat vasitələrini və satış şəbəkəsini əhatə edir.Bu vasitələrin istehsalı və toplanması investisiya adlandırılır.Burada investisiya əmtəələri(istehsal vasitələri) istehlak mallarından onunla fərqlənir ki, sonuncu tələbatları birbaşa istehlak mallarının istehsalını təmin etməklə ödəyirlər (Lixaçeva O.N.,Şurov S.A., 2009, s.56).

Şəkil 2: İnvestisiyanın formalaşma ardıcılığı

Mənbə: Lixaçeva O.N.,Şurov S.A., 2009

İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin ümumi toplumda beş mərhələsi
Aparılan iqtisadi araşdırmalar zamanı məlum olur ki, investisiya gəlir əldə etmək üçün kapital qoyuluşu olubdur.Biznes və sahibkarlıq fəaliyyəti olub, bu qanunvericiliklə də öz əksini tapmışdır.İnvestisiyanın iqtisadiyyatda rolunu başa düşmək üçün onun mahiyyət və struktruna nəzər salmaq lazımdır.İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixli qanununda investisiyaya aşağıdakı kimi şərh edilmişdir:

İnvestisiya gəlir və sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növü obyektinə qoyulan maliyyə vəsaitindən habelə maddi və intellektual sərvətdən ibarətdir:

Pul vəsaiti məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və qiymətli kağızlar

Daşınar(maşınlar, dəzgahlar, avadanlıqlar) və daşınmaz(binalar, qurğular) əmlak

Patenləşdirilmiş texniki sənədləşmə(nou-xau)

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında investisiyaların rolu və əhəmiyyəti olduqca zəruridir.Bu da onun bir sıra mühüm funksiyalarından irəli gəlir.Onlara aşağıdakılar aid edilir:

- Geniş təkrar istehsal siyasətini həyata keçirir.
- İnnovasiyaları tətbiq etməsində məhsul keyfiyyətini yaxşılaşdırması və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi
- İctimai istehsal strukturca yenidən qurulması və iqtisadiyyatın bütün sahələrinə proporsional inkişafı
- Sənayenin xammal bazasının yaradılması
- Sosial-iqtisadi problemlərin təmin edilməsi
- Dövlətin maddi qabiliyyətinin təmin edilməsi

Beləliklə, investisiyaların funksiyaları iqtisadiyyatın inkişafına müəyyən edən başlıca amillərdən biridir.Məlumdur ki, milli iqtisadiyyatın başlıca məsələsi ÜDM-nin və onun strukturudur.ÜDM-nin artmasında həlledici amillərdən biri də investisiyadır.Azərbaycan Respublikasının ÜDM-də investisiyada xüsusi çəkisi 21.4% olduğu halda, digər ölkələrdə müxtəlifdir.Rusiyada 16%, Almaniyada 22%, Yaponiyada 30% səviyyəsindədir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında investisiyalar yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra qoyulmuşdur. İqtisadi fəallığın yüksəldilməsi investisiya qoyuluşu tələb edirdi. Həmin dövrdə investisiya qoyuluşları daxili imkanlar hesabına yetərli deyildi. Müəssisələrin ağır maliyyə vəziyyətində olması onların öz vəsaiti hesabına investisiyaları həyata keçirmək imkanı yox idi. Həmin dövrdə iqtisadiyyatın normal fəaliyyət göstərməsi üçün 12.5 milyard dollar tələb olunurdu. 1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan milli iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların həcmi ildən-ildə artmaqdadır. "Əsrin kontraktı" adlanan neft müqaviləsi ilə 1994-cü ildən sonra ilkin olaraq neft sektorunda fəaliyyət başlamışdır. Həmin dövrdə xarici investorların cəlb edilməsinin başlıca səbəbi onların bu əməliyyatda lazımı mənfəət əldə edilməsi dövlətin də sosial-iqtisadi problemlərin həlli və həmin investisiyadan əldə edilən maliyyə vəsaitləri digər sahələrə (qeyri-neft sektor) investisiya qoyuluşunu təmin etməkdir (Səmədzadə Ş.O., Əliyev N.S., 2003, s. 89).

Son dövrlərdə qeyri-neft sektorunda investisiya qoyuluşu həyata keçirilmişdir ki, bunlara da İmişli şəkər zavodu, Sumqayıt Texnologiyalar Parkı, Qaradağ sement zavodu, Mingəçevir sənaye parkı (bu əsasən yüngül və toxuculuq sənaye müəssisəsidir.)

Belə bir vəziyyətdə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu əsasən xarici investorlar hesabına təmin oluna bilərdi.

II FƏSİL. İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ UÇOTUNUN TƏHLİLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. İnvəstisiya siyasətində müəssisənin fəaliyyəti uçotunun istiqamətləri

İnvəstisiya siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissələrindən biridir. İnvəstisiya siyasəti invəstisiya fəaliyyətini canlandırmaq, iqtisadi səmərəliliyi yüksəltmək və sosial problemləri həll etmək, bütün təsərrüfat subyektləri üçün əlverişli şəraitin yaradılması üzrə dövlət tərəfindən yeridilən mərkəzləşdirilmiş tədbirlər kompleksidir. İnvəstisiya siyasətinin köməyi ilə dövlət bilavasitə istehsalın həcmi, texnologiyanın sürətlənməsinə, istehsal quruluşunun dəyişilməsinə təsir göstərir ki, bu da nəticə etibarilə bir çox sosial-iqtisadi problemlərin həllinə təsir göstərmiş olur. Həmin sosial-iqtisadi problemlər və onun həlli 1-ci fəslin 1-ci sualında qeyd edilmişdir.

İnvəstisiya siyasətinin işlənilməsi və qəbul edilməsi onun dəqiq reallaşdırma mexanizmi olmadan mümkün deyil. Ona görə də invəstisiya bazarında fəaliyyəti üçün zəruri olan normativ hüquqi bazanın yaradılması 15 yanvar 1992-ci ildə “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, 13 yanvar 1995-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında invəstisiya fəaliyyəti haqqında” qanun qəbul edilmişdir.

İlk növbədə invəstisiya siyasətinin məqsədi, vəzifələri və onların reallaşdırılması mexanizmi olmalıdır. İnvəstisiya siyasətinin qarşıya qoyulmuş məqsəddən və ölkədə formalaşmış mövcud iqtisadi vəziyyətdən asılıdır ki, onlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin seçilməsi və inkişaf etdirilməsi
- rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi
- milli iqtisadiyyatın proporsional inkişafının təmin edilməsi

Qeyd etdiyimizdən məlum olur ki, investisiya siyasətinin məqsədi ölkə iqtisadiyyatının strateji, iqtisadi və sosial inkişaf planlarının reallaşdırılmasıdır. Bu da istənilən halda investisiyanın son məqsədi ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsinə və istehsal səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilən investisiya fəaliyyətinin canlandırılmasıdır. Investisiya fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının qanununda aşağıdakı kimi qeyd edilmişdir:

Investisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərin məcmusu kimi qeyd edilmişdir. Investisiya fəaliyyəti haqqındakı qanunvericilikdə göstərilmişdi ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətlər bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və onların əsasında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları, habelə beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir (Брейли Р., Майерс С., 2008, s. 98).

Azərbaycan Respublikasının investorlarının xarici dövlətin ərazisində investisiya fəaliyyəti həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Investisiya fəaliyyətinin obyektləri iqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak o, cümlədən əsas fondlar və dövrüyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri habelə əmlak hüquqları investisiya fəaliyyətinin obyektinə ola bilər.

Investisiya fəaliyyətinin yaradılması və istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, habelə vətəndaşların hüquqi şəxslərin və dövlətin qanuni müdafiə edilməsi hüquq və mənafeələrini pozan obyektlərə investisiya qoyması qadağandır.

Investisiya fəaliyyətinin subyektləri Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri (investorlar və iştirakçıları) ola bilər.

Investisiya siyasəti əsasən iki hissəyə bölünür:

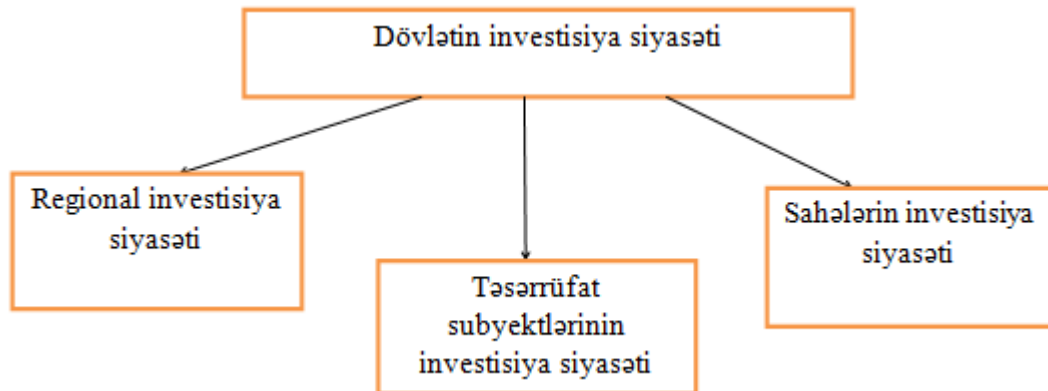
1)Daxili investisiya siyasəti

2)Xarici investisiya siyasəti

Burada həm daxili, həm də xarici investisiya siyasəti bir məqsədə - dövlətin iqtisadiyyatının inkişafından irəli gəlir.Həmin investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində maliyyə mənbələri əsas amillərdən biri hesab edilir.Daxili investisiya siyasəti daxili investisiya mənbələri hesabına iqtisadi məqsədlərə nail olmaq, xarici investisiya siyasəti uzunmüddətli beynəlxalq kapital qoyuluşları sahəsində görülən tədbirləri əhatə edir.Bu haqda daha ətraflı 2-ci fəslin 3-cü sualında ətraflı qeyd edilir.

Dövlətin investisiya siyasətinin yaradılması üçün bir-biri ilə əlaqədə olan investisiya obyektləri və subyektləri vardır ki, o da sxemdə qeyd edilib.Həmin sxemdə dövlət investisiya siyasətinin siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir (Бланк И.А., 2006, s. 78):

Şəkil 3: Dövlətin investisiya siyasəti

Mənbə: Бланк И.А., 2006

Burada regional investisiya siyasəti region səviyyəsində keçirilən tədbirlər nəzərdə tutulur ki, bu da investisiya resurslarının formalaşmasına səbəb olur.Regionun işçi qüvvəsinə və ayrı-ayrı investor maraqlarına uyğun gəlməsidir ki, bu da səmərəli istiqamətlərini müəyyən edir.

Hər bir regionun investisiya siyasətinin öz xüsusiyyətləri vardır ki, onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- regionda mövcud olan və həyata keçirilən iqtisadi, sosial siyasəti ilə
- mövcud olan istehsal potensialının kəmiyyəti ilə
- coğrafi cəhətdən yerləşməsi ilə
- xarici investorların regiona cəlb edilə biləcəyi ilə

Hazırda Azərbaycan Respublikasında 10 regional iqtisadi zona mövcuddur ki, onlarda coğrafi cəhətdən yerləşməsinə görə müxtəlifdir. Kəlbəcər-Laçın iqtisadi regionu coğrafi quruluşu və relyefinə görə dağlıq region olduğu üçün burada aqrar sahələrin heyvandarlıq üzrə, Cəlilabad və Ağdam iqtisadi regionları bitkiçilikdə (taxılçılıq) üzrə, Quba-Xaçmaz iqtisadi regionu meyvə-tərəvəz üzrə ixtisaslaşmışdır. İxtisaslaşmanın iqtisadi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə yerinə yetirilmiş işin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına köməklik edir. Bu da nəticə etibarilə məhsulların maya dəyərini aşağı olması ilə əlaqədar olur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətin yaranmasına ayrı-ayrı sahələr üzrə qiymətlərin sabitliyini təmin edir.

İnvestisiya mühiti uzunmüddətli vəsait qoyuluşu, rəqabət mühitinin inkişafı, anti-inhisar tədbirləri, istehsala mənfəət gətirən mənfəət qoyuluşların təmin edilməsi, regionlar və sahələr arasında sərbəst axından, vəsait amillərindən asılıdır. İnvestisiya mühitinin məqsədyönlü investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə təşəkkül tapır. Milli iqtisadiyyat üçün olan cəhət istehsalın artımının təmin edilməsi baxımından investisiya mühitinin təşəkkülüdür. Bu proses kortəbii baş vermir. Bazar bu problemi həll etmək iqtidarında deyil, atılan müvafiq addımlar investisiya proseslərinin məqsədyönlü intensivləşdirilməsi əhəmiyyəti rol oynaya bilər (Əliyev R., Novruzov N., Məmmədov M., 2003, s. 128).

Digər mühüm amil maliyyə sabitliyidir. Bu sabitliyin əldə olunması xeyli dərəcədə investisiya ehtiyatlarının formalaşması və investisiya layihələrinin səmərəliliyinin təmin olunmasına və ümumi əlverişli investisiya mühitini şərtləndirir.

İnvestisiya mühitinin təşkili xeyli dərəcədə özəl sektorun fəallığından, xüsusi çəkisindən, əlaqələrinin intensivliyindən, kiçik və orta sahibkarlığının inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Beynəlxalq şəkildə göstərir ki, iqtisadi sabitliyi və əlverişli investisiya mühitini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Bir qayda olaraq Azərbaycanda investisiya mühitindən danışarkən onun əlverişli geosiyasi və coğrafi mövqeyi, yüksək ixtisaslı kadr potensialı, zəngin təbii sərvətləri önə çəkilir.

İnvestisiya siyasəti investisiyaların təhlükəsizliyinə yönəldilir ki, bu da investisiyaların investisiya bazarında baş verən proseslərindən asılı olmasını və gəlirin sabitliyini nəzərdə tutur.

Xarici investorların cəlb olunması sahəsində iqtisadi siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakı təxirəsalınmaz vəzifələrin həll edilməsinin zəruriliyindən asılı olmasıdır.

- Xarici investorlar üçün əsas hissəsi vergi rejiminin sabitliyi olan hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması;
- Kommersiya riskinin azaldılması hesabına ölkənin nüfuzunun yüksəldilməsi;

Vergi rejiminin hüquqi-təşkilatı şəraitin əsas tərkib hissəsi kimi yalnız normal baza mühitində özündə ciddi qeyd şərtlə qəbul etmək olar. Ölkənin nüfuzlu kommersiya risklərinin səviyyəsindən daha çox siyasi risklərin səviyyəsindən və səciyyəsiindən asılıdır.

İnvestisiya siyasətində dövlətin üstünlük verəcəyi istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Xammalın daha dərindən emalı, az tullantılı və tullantısız texnologiyaların geniş tətbiqinə vəsait qoyuluşu;
- Yüksək texnoloji məhsul istehsalında və müasir infrastrukturun inkişafında ölkənin rolunun artmasına investisiyaların cəlb edilməsi;
- Xidmət sahələrinin kompleks inkişafının investisiyalaşdırılması

Sözü gedən istiqamətlər üzrə milli iqtisadiyyatda həyata keçirilən islahatların səmərəliliyindən, o cümlədən, dövlətin investisiya siyasətinin əsaslandırılma səviyyəsindən və təminatından asılı olaraq reallaşdırılacaqdır.

Qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan “açıq qapı” siyasətinin həyata keçirilməsi və xarici investorların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qanunların, normativ aktların qəbul edilməsi iqtisadiyyata qoyulan xarici investisiyaların həcmi artırılmışdır (Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E., 2009, s. 143).

Xarici investorların cəlb olunmasında əsas istiqamətləri aşağıdakı tədbirlərin həll edilməsinin zəruriliyində asılıdır.

- Xarici investorlar üçün vergi rejiminin sabitliyini təmin edən hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması;
- İqtisadi risklərin minimuma endirilməsi hesabına ölkənin nüfuzunun artırılması
- Potensial xarici investorların cəlb olunması üzrə təşkilatların fəaliyyətində vahid dövlət orqanlarının toplanmasının vəsaitləri istiqamətlərini aid etmək olar.

Milli iqtisadiyyatda xarici kapitalın cəlb olunması sahəsində dövlətin investisiya siyasətində rolu aşağıdakı əsas prinsip və istiqamətləri üzrə reallaşdırılmalıdır:

- konkret layihə üçün xarici investorların cəlb olunmasının daha səmərəli formalarının istifadə edilməsi;
- ölkədə xarici investisiyanın sığortalanması və müdafiə edilməsi;
- xarici investisiyalar üzrə girov əməliyyatlarının təşkili;
- xarici investorlara investisiyalaşdırma şəraiti haqqında sorğu materiallarının çatdırılması, mövcud investisiya layihələri üzrə məlumat bankının formalaşması

- beynəlxalq maliyyə institutları və təşkilatları və investisiya əməkdaşlığının inkişafı;
- ixracın artırılması məqsədi və ölkədə azad iqtisadi zonaların yaradılması üzrə dövlət proqramının işləməsi;
- regionlara xarici investorların axınını gücləndirmək məqsədilə regional investisiyaya proqramlaşmanın, investisiyaya layihənin işlənilib hazırlanması;
- xarici banklarla əməkdaşlığı genişləndirməklə, kredit xətlərinin açılmasının genişləndirilməsi;

Aparılan araşdırmalardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasıdır.

Investisiya siyasəti investisiya qoyuluşlarının əsas istiqamətlərini iqtisadiyyatın aparıcı sahələrində cəmləşməsi üzrə kompleks tədbirləri müəyyən edən təsərrüfat qərarlarının məcmusu nəzərdə tutulur. Investisiya vasitəsi ilə Azərbaycan Respublikasının mikro və makro iqtisadiyyatının yüksək inkişafına nail olunur. Bu da nəticə etibarilə iqtisadiyyatın tarazlığı onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və milli gəlirin artımını təmin edir.

Burada nəticə etibarilə ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Bu məqsədlə investisiya siyasətinin formalaşmasına diqqət artırılır. Çünki, investisiya sferası təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir (Cəfərli H.A., 2009, s. 66).

Investisiya siyasətinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri müəssisənin texnika ilə təchizinə və yenidən qurulmasına yönəldilən əsaslı vəsait qoyuluşunda avadanlıq və maşınlar üçün xərclərinin xüsusi çəkisini yüksəltməkdən ibarətdir. Bu istiqamətdə getdikcə xərclərin artması əsas istehsal fondlarının yenilənməsinə səbəb olur.

İnvestisiya siyasətinin ən mühüm vəzifəsi mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə vəsaiti ETT sürətlənməsini təmin edən sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqi hesabına, əsas fondların yenilənməsinin və istehsalın yenidən qurulmasının həyata keçirilməsinin təmin edilməsidir. Az. Res. Investisiya siyasətinin mühüm istiqamətlərindən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- -İnvestisiyaları ən çox iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafına yönəltmək;
- -İnvestisiya resursları bazarını təşkil etmək;
- -İnvestisiya sığortası üzrə hüquqi bazanın yaradılması;

Respublikada sabit investisiya mühitinin yaradılmasında ilk növbədə xarici investorlara əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Respublikaya xarici investorların cəlb edilməsinin ən başlıca səbəbi onların lazımi yüksək mənfəət əldə edilməsidir. Buna görə də xarici investorların cəlb edilməsi siyasətində baş verərək ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri aparılmasını tələb edir.

Biznes-plan məqsədə çatmaq üçün nə qədər xərc tələb olunduğunu və nə qədər səmərə verəcəyini açıqlayır. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, biznes planın lazımi səviyyədə işlənməsi müəssisəyə perspektivli inkişaf istiqamətlərinin, yeni satış bazarlarının fəaliyyət növlərinin və onların həyata keçirilməsi ardıcılığının seçilməsinə köməklik edir. Beləliklə, biznes-plan istehlak bazarında sosial-iqtisadi mühitdə fəaliyyət göstərən müəssisənin texniki-iqtisadi və təşkilati fəaliyyətinin öyrənilməsi və təhlili nəticəsində hazırlanan bir sənəd hesab edilir. Bir qayda olaraq strateji inkişaf məqsədlərindən asılı olaraq bir neçə iş proqramları hazırlanır. Belə proqramlara texnoloji, təşkilati, iqtisadi, sosial-mədəni inkişaf proqramları aid edilə bilər. Onların həyata keçirilməsi ilk öncə investisiya qoyuluşlarını tələb edir ki, bu da hər bir proqram üçün biznes-plan hazırlanır. Həmin proqramların həyata keçirilməsi üçün tələb olunan vaxtı nəzərə almaqla biznes-plan tərtib olunur. Beləliklə,

müəssisələrin strateji inkişaf proqramları hazırlanarkən aşağıdakı tədbirlərin görülməsi olduqca zəruridir:

- Müəssisənin strateji inkişaf konsepsiyasının hazırlanması;
- Müəssisənin fəaliyyətinin və inkişafının investisiyaya təminatı proqramının hazırlanması;
- Yaxın inkişaf dövrü üçün biznes-planın hazırlanması;

Qeyd etdiklərimizdən məlum olur ki, biznes plan hazırlanarkən nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi mərhələlərinə və ardıcılığına diqqət yetirilməlidir. Burada tələb olunan xərclərin məbləği nəzərdə tutulmuş və cəlb olunmuş maliyyə mənbələri hesabına maliyyələşməsi gözlənilən iqtisadi nəticələr əlaqələndirilməlidir. İdeyanın həyata keçirilməsinə biznes plan mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, onun da əhəmiyyətliliyinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- biznes işlərinin görülməsi üçün tərəfdaşların cəlb olunması;
- təklif edilən layihənin iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə cəlbedici olmasını aydınlaşdırmaq və müvafiq qərarların qəbul edilməsi mümkünlüyü;
- görülməli işlər üzrə fəaliyyət proqramının təşkil edilməsini;
- strateji sənəd;
- müəssisənin daxili planlaşdırma və maliyyə-təsərrüfat vəzifələrinin həll edilməsində mühüm sənəddir.
- potensial investisiyanın cəlb olunması;

Qeyd etdiklərimiz ona əsas verir ki, bizne-plan müəssisənin gələcək inkişafı üçün strateji əhəmiyyətli bir sənəd olduğu üçün onun hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu da təcrübəli mütəxəssisin, menecerlər, iqtisadçılar tərəfindən hazırlanıb aparılması tələb olunur.

Maliyyə və mühasibat uçotu prosedurlarının fərqi nəzərdən keçirdikdə onda görürük ki, mühasibat uçotu keçmişə fokuslandığı (qeyd edildiyi) halda, maliyyə

gələcəyə daha çox diqqət yetirir (Atakişiyev M.C., Nurəliyeva R.N., Abbasova N.H., 2012, s. 120).

Mühasibat uçotu maliyyə məlumatlarının əldə edilməsi üçün statistikadır (və ya sistemdir). Bu statistika əməliyyatlarının qeydiyyatı və maliyyə hesabatlarının hazırlanmasını, müəssisələrin maliyyə sağlamlığı ilə bağlı maliyyə hesabatlarının təhlilini ehtiva edir. Mühasiblər təsərrüfat əməliyyatlarının dəqiq qeyd olunmasını və maliyyə hesabatında müəssisənin vəziyyətini düzgün əks etdirməklə vəzifəsini yerinə yetirir. Burada mühasibin vəzifəsi müəssisədə bütün maliyyə hadisələrini qeydə alır ki, bunun nəticəsində müəssisədə maliyyə durumunu göstərir.

Maliyyə mühasibat tərəfindən təqdim edilən dəqiq məlumatlar alır və gündəlik olaraq müəssisənin idarə olunması və uzunmüddətli maliyyələşdirmə və büdcə proqramları vermək üçün istifadə edir. Maliyyə gələcəkdə biznes maliyyə axınlarının təmin edərək gələcək məqsədlərə nail olmağı hədəfləyir. Maliyyə gələcəklə bağlı olduğundan risk və qeyri-müəyyənliklə məşğul olmalıdır. Riskləri və qeyri-müəyyənlikləri minimuma endirilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə olunması maliyyə menecerlərinin məsuliyyətinin böyük bir hissəsini təşkil edir.

Mühasibat uçotu müəssisənin mənfəət və zərərle fəaliyyəti ilə bağlı effektivli qərar qəbul edilməsi ilə asılıdır. Maliyyə hesabatının təqdim olunan müəssisənin maliyyə vəziyyətindən, investorların, kreditorların, istehlakçıların qərarından asılıdır. Mühasibat uçotu müəssisənin mövcud (hazırkı) vəziyyətini öyrənmək onların gələcəyi haqqında proqnozları vermək olar.

Mühasibat uçotu informasiya əldə etmək üçün investorların və səhmdarları onların nümayəndələri həyata keçirdiyi və nəzərdə tutulan investorların riskliliyi, gəlirliliyi və müəssisənin dividend ödəmək qabiliyyəti haqqında informasiya verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mikroiqtsadi səviyyədə investisiya siyasətinin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. Bu da müəssisələrin, eləcə də, investorların, kommersiya təşkilatlarının öz iqtisadi maraqlarından irəli gəlir.

Deməli investisiya siyasəti müəssisənin ümumi maliyyə strategiyasının tərkib hissəsi olmaqla, istehsal potensialının genişlənməsi və yeniləşdirilməsinin daha səmərəli yolunun reallaşdırılmasının seçilməsindən ibarətdir.

2.2. İnvestisiya fəaliyyətində maliyyə uçotunun mövcud vəziyyəti

Müasir dövrdə hər hansı bir müəssisənin inkişaf etdirilməsinin strateji məqsədləri bilavasitə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. İnvestisiyaya tələbat iqtisadi inkişaf məsələlərinin həlli üçün vacib olan maddi-texniki və maliyyə ehtiyatlarının həcmi ilə ölçülür. İnvestisiya fəaliyyəti maddi və maliyyə vəsaitlərinin uzunmüddətli istifadəsi nəzərdə tutulur. Bu da ondan irəli gəlir ki, investisiyalar ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin əsas və dövrüyyə fondlarının yaradılmasına, qiymətli kağızlara, elmi-texniki məhsullara, intellektual mülkiyyət hüquqlarına və qeyri-maddi aktivlərin əldə olunmasına yönəldilən fəaliyyət növlərinin cəmi nəzərdə tutulur. Hazırda investisiya fəaliyyəti iştirakçıları əsasən hüquqi şəxslərdir (Hüseynov T., 2009, s. 146).

Hüquqi şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

- səhmdar cəmiyyətlər
- istehsal kooperativləri
- qeyri-kommersiya təşkilatları və s.

Məlumdur ki, iqtisadiyyatın inkişaf tempi mövcud potensialdan istifadə edilməsi səmərəsindən və investisiyaya qoyuluş sürətindən asılıdır. Məhz elə ona səy göstərmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın inkişaf tempi investisiyaya qoyuluşu tempindən üstün olsun.

İnvestisiya fəaliyyətinə əsaslı sürətdə təsir göstərən amillərdən biri də inflyasiyadır ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın vəziyyətindən asılıdır. Burada inflyasiya o zaman azalır ki, iqtisadiyyatda sabitlik və yüksəliş olur. Bu halda inflyasiya prosesi ilə bank faizi qırılmaz sürətdə əlaqədardır. Məlumdur ki, investisiya

tələbi bankın faiz dərəcəsi, xalis mənfəətin gözlənilən normasından və investisiyadan asılıdır. Qeyd etdiyimizdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bankın faiz dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, investisiyaya tələb bir o qədər aşağı olur. Bu cür əlaqə investisiyaya tələb ilə gözlənilən xalis mənfəət norması arasında da vardır. Əgər xalis mənfəət norması bank faizi dərəcəsinə ötür keçirsə onda investisiya qoymaq əlverişli olur, əksinə faiz dərəcəsi gözlənilən xalis mənfəət normasını ötür keçirsə, onda bu halda müəssisə üçün investisiya qoyuluşu əlverişli olmur.

Məlumdur ki, faizin nominal və faiz dərəcələri mövcuddur. Real faiz dərəcəsi nominal dərəcədən inflyasiyanın səviyyəsi qədər fərqlənir:

$$F_i = F_n - I_s$$

F_i – bank faizinin real dərəcəsi;

F_n – bank faizinin nominal dərəcəsi;

I_s – inflyasiyanın səviyyəsini göstərir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya haqqında qərar vermək üçün faizin nominal dərəcəsi yox, real dərəcəsi əsas götürülür.

İnflyasiyanın mövcud olduğu şəraitdə (xüsusən də hiperinflyasiya) kreditə görə bank faizi yüksək olduğu vaxt, investisiya müəssisə üçün yalnız o halda sərfəli olur ki, gözlənilən mənfəət norması bank faizindən yüksək olsun. Belə bir vəziyyəti müəssisə üçün tapmaq qeyri-mümkündür. Qeyd etdiklərimizdən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, hiperinflyasiya mövcud olduğu bir vəziyyətdə investisiya fəaliyyətinin canlandırılması birbaşa köklü maneçilik törədir.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, maliyyə sabitliyi o zaman baş verir ki, qiymətin illik artımı 40%-dən çox, aylıq isə 3%-dən çox olmasın. Əgər yüksək olarsa onda müəssisələrin investisiya qoyuluşu, iqtisadiyyatın artımı, əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyəti, xüsusən də, yaşayış səviyyəsi olduqca aşağı düşmüş olur.

İnflyasiya mürəkkəb sosial-iqtisadi hadisə olub, hər bir ölkənin makroiqtisadiyyatında ciddi problem kimi qarşılaşır. İnflyasiya birbaşa kağız pulların

və hərəkəti ilə bağlı olan və yaranan sosial-iqtisadi fenomendir. Onun təsiri nəinki ictimai təkrar istehsalın bütün fazalarına, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə öz mənfi təsirini göstərmiş olur. İnflyasiya zamanı təkcə əmtəələrin qiymətinin yüksəlməsi, əmtəələrin dəyərini ölçən pulun alıcılıq qabiliyyətinin dəyişməsi baş verir. Bu da nəticə etibarı ilə qiymətlərin səviyyəsinin və pulun alıcılıq qabiliyyətinin dəyişməsi arasında sıx qarşılıqlı əlaqələrini təcəssüm etdirir. Ona görə də inflyasiyaya pulun alıcılıq qabiliyyətinin düşməsi və əmtəələrin qiymətinin yüksəlməsi kimi təzahür olunur ki, bu da inflyasiya adlanır. İnflyasiya makroiqtisadiyyatın bütün sahələrində məcmu tələblə məcmu təklif arasındakı uzunmüddətli iqtisadi tarazlığın pozulması ilə əlaqədar qiymətlərin səviyyəsinin artmasıdır. Qiymətlərin fasiləsiz artması inflyasiyanın yeganə əlaməti deyil. İstehlak şeylərinin qiymətləri başqa məhsul növlərinin qiymətlərindən daha sürətlə artır. Qeyd etdiklərimizdən belə məlum olur ki, əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin hər cür artmasına heç də inflyasiya kimi yanaşmaq olmaz. Məhsulun keyfiyyətlərinin yaxşılaşdırılması istehsal olunan həmin məhsulların maya dəyərini artırmasına təsir göstərir ki, bu da nəticə etibarı ilə qiymətlərin artmasına səbəb ola bilər. Digər tərəfdən işğaldan azad olunan torpaqlarda yenidən tikinti, inşaat işlərinin aparılması tikinti materiallarına olan tələbi artırdığı üçün həmin tikinti materiallarının qiyməti də artır. Bura da qiymətlər əmtəə təklifinə nisbətən onlara olan tələbin çoxluğundan artır (İsayev S.Z., 2010, s.77).

İnflyasiyanın dərəcəsi iqtisadiyyatın ümumi vəziyyətinin mənzərəsini əks etdirərək qiymət dəyişkənliyi haqqında məlumat verir. Burada inflyasiyanın sürəti onun əvvəlki dövrlərə nisbətən hansı miqdarda dəyişməsinə əks etdirir. İnflyasiyanın mövcudluğunu və səviyyəsini müəyyən etmək üçün ən mühümi göstərici qiymət indeksidir.

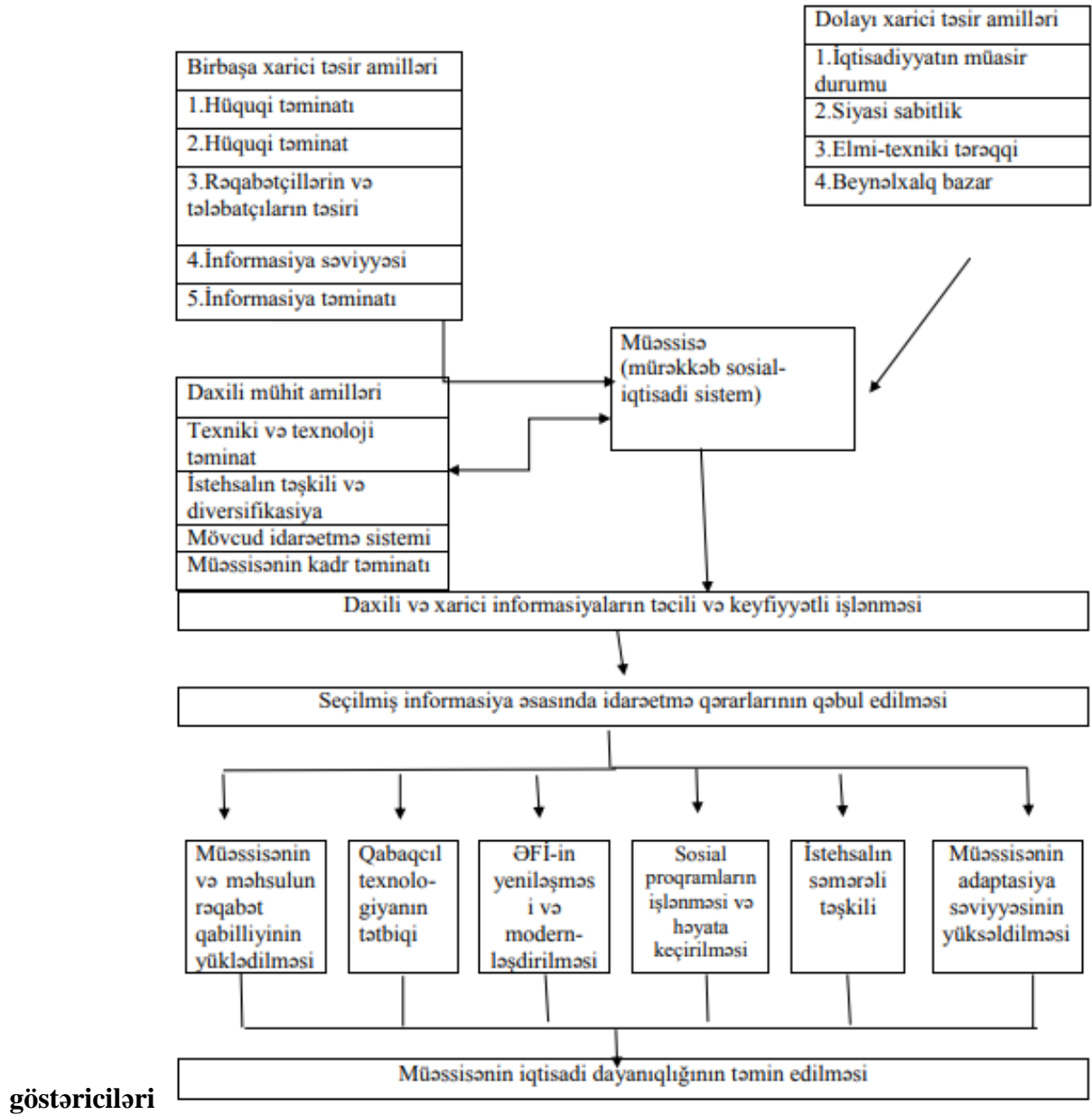
Qiymət indeksi – müəyyən zaman müddətində və ərazidə verilmiş əmtəə və xidmətlərin qiymətindəki orta dəyişikliyi əks etdirən statistik göstəricidir. İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində qiymətlərin artım sürəti il ərzində 9% qədər təşkil edir

ki, bu da bir rəqəmli mülayim inflyasiya adlanır.Mülayim inflyasiya onu göstərir ki, müəyyən dərəcədə iqtisadiyyatda irəliləyişin olduğunu göstərir, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimulu yaranır.Mülayim inflyasiya iqtisadiyyat üçün o qədər təhlükəli olmadığını məqbul sayır.

İl ərzində əmtəə və xidmətlərin qiymətlərinin artım sürəti 9%-dan artıq olarsa və getdikcə yüksələn iki rəqəmli olarsa bu sürətli inflyasiya adlanır.Bu inflyasiya növündə kağız pullar qiymətdən düşür və alıcılıq qabiliyyətini itirir.İstehlak məhsullarının qiymətləri əhalinin pul ötür.Buna görə də əhali pullarını daşınmaz əmlaka, qızıl zinət əşyalarına və s. investisiya edirlər.Nəticədə istehsalda sərmayə qoyuluşu azalır.

İnflyasiyanın ən ağır və idarə oluna bilinməyən növü hiper-inflyasiyadır.Hiper inflyasiyanın mövcud olduğu şəraitdə qiymətlər dəfələrlə artır, pul öz funksiyasını yerinə yetirə bilmir.Pulun alıcılıq qabiliyyəti aşağı olura istehsal təşkil oluna bilmir, bu da nəticə etibarı ilə iqtisadiyyata investisiya edilmir (Müslümov S.Y., Kazımov R.N., 2011, s. 134).

Şəkil 4: Müəssisənin iqtisadi dayanıqlılığının

Mənbə: Müslümov S.Y., Kazımov R.N., 2011

Hazırkı mövcud dövrdə bütün ölkələrin xüsusən də inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında müəyyən dərəcədə inflyasiyalıdır.Səbəb isə istehsalın tam gücü ilə işləməsinə və iqtisadi ehiyatlardan tam istifadə olunmasına baxmayaraq artan tələbi ödəmək üçün əlavə məhsul istehsal etməyin mümkün olmamasıdır.Bu da

iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətində məcmu tələbin artması və onun təmin oluna bilməməsi tələb tərəfindən inflyasiyası yaranır. Tələb inflyasiyasının mahiyyəti və dinamikası qısa və uzunmüddətli dövrdə tələbdə baş verən konkret halları nəzərdən keçirir. Qısa müddətli dövrdə istehsal amillərinin və iş qüvvəsinin qiyməti sabit qalır. Həmin dövrdə tələbin artması ilə yaranan inflyasiya istehsalın real həcmi artırır.

İşsizlik çox olduqda və istehsal güclərindən tam istifadə olunmadıqda qiymətlər əsasən sabit qalır. Lakin, istehsalın səviyyəsi artır, işsizlik tədricən azalır və istehsal gücündən istifadə nisbətən artır, qiymətlərin səviyyəsi də tədricən artmağa başlayır. Uzunmüddətli dövrdə tələbin artması iqtisadiyyatın bütün sahələrində istehsal gücündən tam intensivliyi ilə istifadə də olunur.

Təklif inlyasiyası məcmu təklifin azalması və istehsal xərclərinin artması nəticəsində baş verir. Təklifin çatışmazlığı və məhdudluğu mövcud iqtisadi ehtiyatların artan tələbə cavab verə bilməməsi və istehsal xərclərinin artması nəticəsində baş verir. Birinci halda iqtisadi ehtiyatların məhdudluğu süni surətdə qiymətləri artırır. İkinci halda məhsul vahidinə sərf olunan xərclərin artması mənfəətin azalmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində investorun investisiya qoyuluşunu ixtisar etməyə məcbur edir. Bu da nəticə etibarı ilə təklif azalır, məhsulların və xidmətlərin qiyməti qalxır.

Qeyd etdiklərimizdən məlum olur ki, inflyasiyanın tənzimlənməsi, anti-inflyasiya siyasəti hər bir dövlətin iqtisadi siyasətinin ən mürəkkəb məsələlərindən biri olub. Çünki, iqtisadiyyatın bütün sahələri bir-biri ilə əlaqədar olduğu üçün inflyasiyanın tənzimlənməsi kompleks tədbirlər həyata keçirilməsi tələb edir.

İnvestisiya fəaliyyətinin canlandırılmasına mühüm təsir edən amillərdən biri də vergi sistemi və onun təkmillik dərəcəsidir. Müasir dövrdə vergi yükü xüsusən də istehsalçı müəssisələr üçün istehsalın inkişafı və modernləşdirilməsi üçün yetərinə maliyyə vəsaiti olmur. Vergi ödəyicisinin gəliri ilə gəlirdən çıxan xərclər arasındakı

fərq onun mənfəətidir. Mənfəət vergisi əldə edilmiş mənfəətin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş müəyyən faizlə hesablanmış vəsaitidir (Namazova C.B., 2008, s. 96).

Mənfəət vergisinin ödəyiciləri:

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezident müəssisələr qeyri-rezident mənfəət vergisi ödəyicisidir.

Rezident müəssisənin bütün gəlirləri Azərbaycan Respublikası hüduqlarından kənarında fəaliyyət göstərən daimi nümayəndəlikləri vasitəsilə əldə etdiyi dividend, faiz və s. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsində göstərilən gəlirdən çıxılan xərc arasındakı mənfəətdir. Rezident müəssisənin göstəricilərinə uyğun olaraq hesablanmış mənfəəti vergitutma obyektidir.

Qeyri-rezident müəssisənin Azərbaycan Respublikasının özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəətdən vergi ödəyir. Burada daimi nümayəndəliyi ilə bağlı Azərbaycan mənbəyindən əldə etdiyi bütün gəlirlərinin Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq həmin gəlirin əldə edilməsinə çəkilən xərcləri çıxdıqdan sonra qalan mənfəət vergiyə cəlb olunur.

Aşağıdakı hallarda əldə edilmiş gəlirlər sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər mənfəət vergisindən azaddır:

- xeyriyyə təşkilatlarının gəlirləri;
- qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıkları əvəzsiz köçürmələr, üzvlük haqları, ianələr;
- beynəlxalq dövlətlər və hökumətlər arası təşkilatların gəlirləri;
- alınmış sığorta ödənişləri (zərərə aid edilən məbləğdən başqa)

Azərbaycanda uzunmüddət sənaye müəssisələrinin mənfəətinin vergiyə cəlb edilməsi dərəcəsi əvvəllər 30% olmuş, sonralar 20% enmiş və hal-hazırda da 20% təşkil edir. Bundan əlavə çoxsaylı digər vergi növləri də vardır ki, onlar məhsulun maya dəyərinə, xalis mənfəətə ya da satış qiymətinə aid edilir. Bu da nəticə etibarı ilə

bütün bu vergilər müəssisənin maliyyə nəticəsinə sərəncamda qalan xalis mənfəətə təsir göstərir ki, bu da investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin əsas maliyyə mənbələrindən biri hesab edilir.

Qeyd etdiklərimizdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi nəinki ölkədə müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin canlanması üçün həm də bütövlükdə iqtisadiyyatın canlanması üçün mühümi amillərdən biridir.

Fikrimizcə, vergi sistemi hər şeydən əvvəl iki istiqamətdə təkmilləşdirilməlidir (Səmədzadə Ş.O., Əliyev N.S., 2003, s. 68).

- 1) Optimal vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi
- 2) Verginin sayının azadılması

Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsinə əsasən amortizasiya olunan aktivlər üzrə illik amortizasiya normaları aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

- binalar, tikintilər və qurğular üzrə 7%-dək
- maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası 25%-dək
- nəqliyyat vasitələri 25%-dək
- qeyri-maddi aktivlər (istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün) 10%-dək
- digər vəsaitlər 20%-dək

Hazırda mühasibat uçotu standartlarına əsasən amortizasiya ayırmalarının 3 metodu mövcuddur ki, onlara aşağıdakılar aiddir:

1)Düz xətt metodu: Aktivin son qalıq dəyərinin dəyişmədiyi təqdirdə, onun faydası istismar dövrü ərzində daimi ayırmaların həyata keçirilməsi ilə nəticələnir.

2)Azalan qalıq metodu: Aktivin faydalı istismar dövrü ərzində ayırmaların azalması ilə nəticələnir.

3)Maşın saati və ya istehsal vahidi metodu ilə aktivin istehsal gücü və ya nəzərdə tutulan istifadəsinə əsaslanan ayırmalar ilə nəticələnir.

Qeyd etdiyimiz metodlar əsasında müəssisələrin aktivlə bağlı gələcək iqtisadi səmərəliyin istifadəsi üçün nəzərdə tutulan istehlak sxemi daha dəqiq əks etdirməsi

metodu bizə aydın olması üçün qeyd etdiyimiz metodların hər birini sadə misalla nəzərdən keçirək.

Fərz edək ki, müəssisənin balansında 20 000 manat avadanlıq var, həmin avadanlığın istifadə müddəti 15 ildir.

Düz xətt metodu

$30\ 000/15=2000$ manat

Müəssisə hər il 2000 manat amortizasiya ayırmaları edəcək və bu məbləği xərclərə siləcək.

Azalan qalıq metodu

Birinci il $30\ 000 \times 25\% = 7500$ manat

İkinci il $(30\ 000 - 7\ 500) \times 25\% = 22\ 500$ manat

Bu formada hər il üçün amortizasiya ayırmaları hesablanır.

Maşın saat metodu

Nəzərə alsaq ki, avadanlığın faydalı istifadə müddəti 8000 saatdır. Bu bir il üçün 1000 saat ikinci il üçün 900 saatdır.

İlin sonuna qalıq dəyəri əsasında hesablanmış aktivlər üzrə amortizasiya ayırmaları gəlirdən çıxılır.

Hazırkı dövrə nəzər salsaq görərik ki, yerli müəssisələrin əksəriyyətində düz xətt metodundan istifadə olunur.

Müəssisənin öz mülkiyyətində olan və uzunmüddətli icarəyə götürülən əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) haqqında məlumatları ümumiləşdirmək üçün hesablər planında 112 №-li əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) nəzərdə tutulmuşdur.

112 №-li əsas vəsaitlərin köhnəlməsi hesabına aşağıdakı subhesablara açıla bilər:

112-1 – xüsusi əsas vəsaitlərin köhnəlməsi

112-2 – uzunmüddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlərin köhnəlməsi

2.3 Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbələri

Hazırda müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin mövcud və başlıca problemlərindən biri onların maliyyələşmə mənbəyidir. İntestisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün maliyyə mənbələrinin rolu olduqca böyükdür. Tərkibi və quruluşundan asılı olmayaraq investisiya mənbələri 2 yerə bölünür:

- 1) Daxili
- 2) Xarici

İntestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixli Qanununda göstərilir ki, investisiya fəaliyyəti aşağıdakı daxili mənbələr hesabına maliyyələşdirilə bilər:

- İntestisiya özünün maddi və intellektual sərvətləri maliyyə vəsaiti və təsərrüfat daxili ehtiyatları. Bura əsasən aiddir: mənfəət, amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaiti yığımları və s.
- İntestorların borc maliyyə vəsaiti. Bura əsasən aiddir: bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və s.
- Büdcə və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar. Bura əsasən aiddir: prezidentin xüsusi fondu, humanitar və digər fondlar
- Müəssisələrin, təşkilatların, vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s.

Zərurətlik yarandıqda investisiya fəaliyyətinin həyata keçirmək məqsədilə müvafiq investisiya fondları və digər təsisatlar yaradıla bilər.

Xarici investisiya mənbələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Xarici dövlətlərin büdcə vəsaitləri;
- Beynəlxalq təşkilatların maliyyə vəsaitləri;
- Dövlətlərarası kredit, qrant və texniki yardımları;
- Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının maliyyə vəsaitləri (kreditlər, qrantlar)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirmə mənbələri əsasən istehsal vasitələri üzərində mülkiyyət dövlət, özəl və bələdiyyə münasibətləri üzrə müəyyən edilir. Həmin mülkiyyət münasibətləri üzrə maliyyə mənbəyi mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş mənbələr nəzərdə tutulur.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə mənbəyi dövlət büdcə vəsaiti hesabına, qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə mənbəyi büdcədən kənar maliyyə vəsait hesabına həyata keçirilir.

İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinin büdcə metodu (mərkəzləşdirmə) dövlətə məxsus olub. Dövlət öz funksiyalarını (ekoloji, iqtisadi, mühafizə, müdafiə və s.) yerinə yetirmək üçün iqtisadiyyatın strukturca yenidən qurulmasına real surətdə təsir etmək, xalq təsərrüfatını kompleksinin səmərəliliyini yüksəldmək ayrı-ayrı sahə və regionlarda proporsionallığı təmin etmək və iqtisadi imkanları qoruyub saxlamaq imkanlarına malik olur. Dövlət üçün investisiya makroiqtisadi göstəricilər, ümumi və xalis milli məhsul, milli gəlirin artımını nəzərdə tutur.

Müəssisə üçün investisiya mənfəət, əhali üçün sosial xarakterli xidmətlərin həllini nəzərdə tutur.

Dövlət investisiya xərclərini büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirərək həyata keçirir. Büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən obyektləri tikinti və podratçı təşkilatlar həyata keçirir. Burada dövlət sifarişli rolunda oynayır, görülən işlərə və göstərilən xidmətlərə nəzarət edir, son mərhələdə təhvil alır. Həmin obyektlər yenidən dövlətin mülkiyyətində olaraq qalır (Namazova C.B., 2008, s. 35).

Büdcə resurslarının istifadəsinin məqsədli xarakteri ondan ibarətdir ki, konkret tikinti və obyektlərin maliyyələşdirilməsi növbəti ilə büdcənin təsdiqindən sonra həyata keçirilir. Büdcə resursları tikinti və podratçı təşkilatlarına planın yerinə yetirilməsi müqabilində verilir. Həmin vəsaitlərin sərəncamçısı sifarişçidir.

Cədvəl 1: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla):								
mlyn.manat	20251,0	21448,2	21890,6	20057,4	22706,4	24462,5	25877,0	24986,6
mlyn.dollar	25777,8	27340,0	27907,5	19547,2	14228,0	14213,3	15221,7	14698,0
Xarici investisiyalar:								
mlyn.manat	8102,7	8269,3	9175,6	10998,9	16216,1	15697,3	14002,1	12119,5
mlyn.dollar	10314,0	10540,9	11697,7	10719,1	10161,1	9120,5	8236,5	7129,1
Daxili investisiyalar:								
mlyn.manat	12148,3	13178,9	12715,0	9058,5	6490,3	8765,2	11874,9	12867,1
mlyn.dollar	15463,8	16799,1	16209,8	8828,1	4066,9	5092,8	6985,2	7568,9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına investisiyanın maliyyələşdirilməsini həyata keçirməyə həvalə edilmiş bank Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının maraqlı tərəflərinin (nazirlik və digər qurumlar) razılığı nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təqdimatı ilə maliyyə-kredit siyasəti üzrə dövlət komissiyası tərəfindən müəyyən edilir. Burada bağlanmış üçtərəfli Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Banklar və borcalan tərəfin müqavilələri əsas götürülərək rəhbər tutulur. Müqavilənin şərtləri pozulduğu halda investisiya prosesinin iştirakçıları bağlanmış müqaviləyə əsasən öhdəlik daşıyırlar, həmin öhdəlik çərçivəsində məsuliyyət daşıyırlar.

Qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq onda görürük ki, portfel investisiyanın real investisiyaya təsiri onun kreditləşmədə maliyyə mənbəyi rolunda xidmət etmiş olur. Investisiyanın maliyyələşdirilməsinin büdcədən kənar mənbələrinə gəldikdə birbaşa investisiya maliyyələşdirmənin təşkilini investor özü müəyyən edir. Burada maliyyələşmənin mənbəyini həm xüsusi və həm də borc alınmış vəsaitlər ola bilər. Borc alınmış vəsaitlər kommersiya banklarının kreditləri və sahibkarlığa kömək milli fondunun xətti ilə həyata keçirilə bilər. Sahibkarlığa kömək milli fondunun xətti

ilə maliyyələşmə bank kreditlərinə müqayisədə faiz dərəcəsinə görə xeyli fərqli olduğu üçün əsas götürülməlidir. Bu da nəticə etibarlı ilə məhsulun qiymətində maya dəyəri baxımından aşağı olduğu üçün mənfəət normasında yüksək olur.

İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşməsi üçün müəssisənin daxili maliyyə mənbələrinin tərkibinə aşağıdakılar aiddir:

- təsərrüfat fəaliyyəti üzrə mənfəət;
- amortizasiya ayrımları;
- təsərrüfat fəaliyyətində əsas fondların ləğvindən daxilolmalar;
- təsərrüfat fəaliyyətində həyata keçirilən daxili ehtiyatların səfərbər edilməsi və s.

Onuda qeyd etmək lazımdır ki, investora xüsusi vəsaitlərinin tərkibində mənfəət və amortizasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

2.3.1 Mənfəət investisiyanın maliyyələşdirilməsinin mənbəyi kimi

İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinin ən etibarlı mənbəyi xüsusi vəsaitlərdən biri olan mənfəətdir.

Mənfəət müəssisə fəaliyyətinin əsas maliyyə nəticəsidir.

Müəssisənin balans mənfəəti təşkili və fəaliyyətinə görə aşağıdakı tərkib hissəni əmələ gətirir:

$$M_b = M_s + M_o + (G_{c.o} - X_{c.o})$$

M_b – balans mənfəəti;

M_s - Satışdan əldə olunan mənfəət;

M_o - Əmlak satışdan mənfəət;

$G_{c.o}$ - Qeyri-satış əməliyyatından mənfəət;

$X_{c.o}$ - Qeyri-satış əməliyyatları ilə bağlı xərclər;

Ümumi mənfəət müəssisənin mənfəətə vergi hesablanması vergiyə cəlb edilməsinin bazasıdır. Müəssisənin sərəncamında qalan hissə xalis mənfəətdir ki, buda aşağıdakı kimi hesablanır:

$$M_x = M_b - V_m$$

M_x – xalis mənfəət

M_b – balans mənfəəti

V_m – mənfəətdən ödənilən vergilər və digər icbari ödənişlər

Mənfəət ən mühüm iqtisadi kateqoriyalı investor üçün stimullaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirir, istehsalın genişlənməsini, sosial xərclərin ödənilməsini, dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət sərbəst bölüşdürülür. Mənfəət müəssisənin inkişafına, onun texniki səviyyəsi zəif olduğu halda yönləndirmək zəruridir. Həmin zərurətlik bazar münasibətləri şəraitində rəqabətli məhsullar buraxılmasına şərait yaradır. Müəssisə rəhbərləri belə bir ciddi qaydaya əməl etməlidir. İstehsalın inkişafı nəticə etibarilə mənfəət normasının artmasına gətirib çıxarır ki, bu da gələcək dövr üçün müəssisə kollektivinin sosial məsələlərinin həliinə səbəb olur.

Mənfəət normasının artırılması səmərəlilik təşkil edir ki, bunuda 3-cü fəslin sualında ətraflı qeyd edilir (Брейли Р., Майерс С., 2008, s. 57).

2.3.2 Amortizasiya ayırmaları investisiyanın maliyyələşdirilməsinin mənbəyi kimi

Amortizasiya ayırmaları investisiyanın maliyyələşdirilməsinin ən mühüm mənbəyidir. Amortizasiya ayırmaları sadə təkrar istehsalı geniş təkrar istehsalı təmin etməyə yönəldilmişdir. Dünyada iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə amortizasiya ayırmaları müəssisənin investisiyaya olan tələbatının 80%-ə qədər ödəyir.

Amortizasiya ayırmalarının investisiya mənbəyi kimi digər mənbələrlə müqayisədə üstünlüyü ondan ibarətdir ki, müəssisənin istənilən maliyyə vəziyyətində həmin mənbə mövcud olur və həmişə müəssisənin sərəncamında qalır.

Amortizasiya əsas vəsaitlərin dəyərinin normativ xidmət müddəti ərzində buraxılmış məhsulun üzərinə hissə-hissə keçirilməsi prosesidir. Əsas vəsaitlərə bina, qurğu, iş və güc maşınları, avadanlıqlar, ölçü və tənzimləyici cihazlar, hesablama texnikaları, nəqliyyat vasitələri, istehsal və təsərrüfat inventarları və s. aiddir.

Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında amortizasiyanın yeni (açıq) metodunun tətbiqinə başlanılmışdır. Köhnə (amortizasiya) hesablanılmasının yeni (açıq) metodunun tətbiqi, məhsulun maya dəyərinə daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı əsasında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış təlimata əsasən həyata keçirilir. Tabeçiliyindən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün idarə müəssisə və təşkilatlar balanslarında olan əsas vəsaitlərin balans (ilkin) bərpa dəyərinə amortizasiyanın hesablanılmasının yeni (açıq) metodunu tətbiq edirlər. Bu metod üzrə amortizasiya olunan əmlak və onların tam bərpası üçün illik amortizasiya normaları müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da 2ci fəslin 2ci sualında qeyd edilib (Бирман Г., Шмидт С., 2003, s.36).

Son onilliklərdə Respublikamızda istehsalın inkişafında müəyyən edici istiqaməti Elmi Texniki Tərəqqi (ETT) olmuşdur ki, bununda təsiri nəticəsində makroiqtisadi nisbətlər yaranmışdır. Onlar bərpa və yığım, yığım və investisiya arasındakı nisbətin dəyişməsindən ibarətdir. Bu da amortizasiya ayırmalarının kəmiyyət və sürətinin əsas kapitalın (aktiv hissəsinin) köhnəlməsi kəmiyyəti və dövründən kənarlaşmasına gətirib çıxarır ki, qeyd etdiyimizdən məlum olur ki, təkrar istehsalın intensivliyini həyata keçirmək üçün rəqabətdən irəli gələn əsas

vəsaitlərin yenilənməsi zəruriliyi investisiya qoymaq üçün amortizasiya ayırmaları fondu yaratmaq məqsədi ilə avadanlıqların tezləşdirilmiş silinməsinə məcbur edir.

Hazırkı dövrdə dünyanın bir çox ölkələrində tezləşdirilmiş amortizasiya siyasətindən istifadə edilir. Onun mahiyyəti əsas vəsaitlərin dəyərini daha qısa müddətdə, daha yüksək dərəcədə silməkdən ibarətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son zamanlarda tezləşdirilmiş amortizasiya təcrübəsi Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilməyə başlanılmışdır.

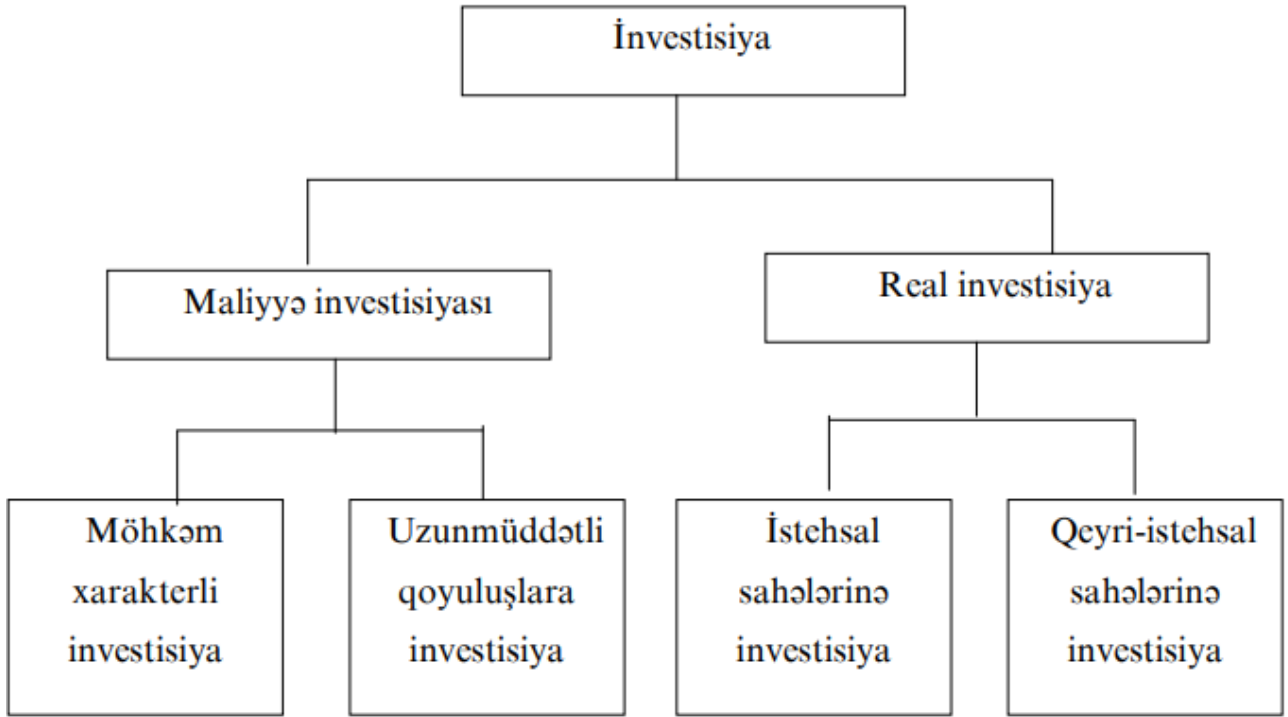
Aparılan araşdırmalardan sonra belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisədə amortizasiya ayırmalarının kəmiyyəti aşağıdakı amillərdən asılı ola bilər:

- əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsindən;
- amortizasiya ayırmalarının hesablanması üsulundan;
- ETT sürətləndirilməsindən;
- müəssisənin sərəncamında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyərindən.

Qeyd etdiyimiz amillərin amortizasiya ayırmaları kəmiyyətinin təsirinə ətraflı nəzər salmaq.

Əsas istehsal fondlarının orta illik dəyəri müəssisənin ölçüsündən və spesifikliyindən, struktur əlamətlərindən və digər səbəbi yaradan amillərdən asılıdır. Hər bir müəssisə öz fəaliyyətinə görə ildə bir dəfədən çox olmayaraq (hesabat ilinin əvvəlinə) indeksləşdirmək hüququna malikdir. Həmin hüquq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilərək göstərilmişdir ki, başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa, əmələ gələn fərq müəssisənin əlavə kapitalına aid etməklə sənədlə təsbit edilmiş bazar qiyməti ilə birbaşa yenidən hesablamaq yolu ilə bərpa dəyəri üzrə əsas vəsait obyektlərini yenidən qiymətləndirmək hüququ verilmişdir (Брейли Р., Майерс С., 2008, с. 89).

Şəkil 5: İnvestisiyanın növləri

Mənbə: Брейли Р., Майерс С. (2008)

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əsas istehsal fondları yenidən qiymətləndirilərkən onların nəinki fiziki, habelə, mənəvi köhnəlməsini də nəzərə almaq olduqca zəruridir.

Müəssisələr əsas istehsal fondlarını obyektiv amillər əsasında qiymətləndirilməlidirlər. Subyektiv amillər əsasında yenidən qiymətləndirmə əsas fondların dəyərinin artırılmasına gətirib çıxara bilər, əsas istehsal fondları onların bazar dəyərinə cavab verməyə bilər, əsas istehsal fondlarının orta illik dəyəri artarsa amortizasiya ayırmalarının kəmiyyəti də çoxalar ki, bu da məhsulun maya dəyərinin artmasına və onun rəqabət qabiliyyətinin azalmasına səbəb olacaqdır. Bundan əlavə müəssisənin əmlakına vergilərdə artmış olacaqdır. Qeyd etdiklərimizdən məlum olur

ki, əsas istehsal fondlarının yenidən qiymətləndirilməsi dərin iqtisadi əsaslandırılma əsasında təhlil edilib həyata keçirilməkdir.

İnvestisiya və digər fəaliyyət sahələrində istifadə edilən əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya ayırmaları gəlirdən çıxılır.

İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi amortizasiya ayırmalarının məbləği onların hesablanma üsulundan asılıdır. Əsas vəsaitlərin uçotu mühasibat uçotu üzrə qaydaya uyğun olaraq əsas vəsaitlər obyektinin amortizasiya ayırmalarının hesablanması aşağıdakı üsullardan biri əsasında aparıla bilər:

Xətti üsulu, azalan qalıq üsulu, aktivin faydalı istifadə müddətinin illərinin sayı cəmi üzrə dəyərin məhsul həcminə proporsional olaraq silinməsi üsulu

Qeyd etdiyimiz üsullar əsas vəsaitlərin oxşar obyektiv qrupu üzrə birinin tətbiqi onun faydalı istifadəsinin bütün müddəti ərzində aparılır. Bu halda bu müddət ərzində amortizasiya ayırmalarının hesablanması dayandırılmaz, yalnız müəssisənin rəhbərinin qərarı üzrə obyektin modernləşdirmədə olması və üç aydan artıq müddətdə konservasiya (fəaliyyəti dayandırılmış) keçirilməsi hallarından başqa.

Qeyd etdiklərimizdən belə qənaətə gəlmək olar ki, amortizasiya ayırmalarının illik məbləğinin hesablanmasını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- xətti üsulunda – obyektin faydalı istifadəsi müddətinə əsaslanaraq hesablanan əsas vəsaitlər obyektin ilkin dəyərində və amortizasiya ayırmaları formasına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında amortizasiyanın yeni (açıq) metodun tətbiqinə başlanmışdır. Həmin amortizasiyanın hesablanması metodunun tətbiqi, məhsulun maya dəyərində daxil edilən müəyyən xərclərin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı əsasında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış təlimata əsasən həyata keçirilir.

Mülkiyyət formasından və tabeçiliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün müəssisələr balanslarında olan əsas vəsaitlərin balans (ilkin) bərpa dəyərinə amortizasiya hesablanmasının yeni (açıq) metodu ilə tətbiq edirlər (Бирман Г., ШМИДТ С., 2003, s. 98).

Hesabat ili ərzində əsas vəsaitlərin obyektləri üzrə amortizasiya ayırmaları tətbiq edilən hesablanma üsulundan asılı olmayaraq hər ay illik məbləğin 1/12 həcmində hesablanır. Əsas vəsaitlərə amortizasiyanın hesablanmasının açıq metoduna keçməklə müəssisələr özlərinin iqtisadi vəziyyətini, əsas istehsal fondlarının istehsalatdakı vəziyyətini nəzərə almaqla uçot siyasəti ilə müəyyənləşdirdiyi illik və aylıq amortizasiya normalarını əsas istehsal təyinatlı fondların balans (ilkin, bərpa) dəyərinə vurmaqla (100-ə bölməklə) hər bir qrup üzrə amortizasiya məbləğini müəyyən edildikdən sonra onları toplayaraq məhsulun maya dəyərinə daxil edilərək norma daxilindəki ümumi köhnəlmə məbləğinə nəzarət edirlər. Normadan artıq amortizasiya hesablamaq zərurəti yaranarsa, bu zaman normadan artıq amortizasiya məbləqləri müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət hesabına həyata keçirilir.

Mövsumi istehsalda əsas fondlar üzrə amortizasiya ayırmaları hesabat ilində müəssisənin iş dövrü müddəti ərzində bərabər hesablanır.

Məhsul həcminə proporsional olaraq silinməsi üsulunda amortizasiya ayırmaları hesabat ilində məhsul həcmnin natural göstəricisi və əsas vəsaitlər obyektinin ilkin dəyəri nisbətində və əsas vəsaitlər obyektinin faydalı istifadəsi müddətinə gözlənilən məhsulun həcmində əsasən hesablanılır.

Əsas vəsaitlər obyektinin faydalı istifadəsi müddəti müəssisə tərəfindən əsas vəsaitlər obyektini mühasibat uçotuna qəbul edildikdə müəyyən edilir. Faydalı istifadə müddəti - əsas vəsaitlər obyektini təşkilatın bu müddət ərzində gəlir gətirir ya da onun məqsədini yerinə yetirilməsinə xidmət etdiyi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, əsas vəsaitlər obyektinin faydalı istifadə müddətinin müəyyən edilməsi texniki şəraitdə onun mövcudluğu ya da mərkəzləşdirilmiş qaydada təyin edilmədiyi hallarda aşağıdakılar əsasında nəzərə alınaraq aparılır:

- gözlənilən məhsuldarlıq müəssisənin gücünə uyğun olaraq obyektin gözlənilən istifadə müddətinə;
- obyektin istifadəsinin normativ-hüquqi və s. məhdudiyyətlərindən.

Cədvəl 2: Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri, milyon manat

	2020
Gəlirlər-cəmi*	26075,4
<i>o cümlədən:</i>	
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1151,0
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	2351,7
Torpaq vergisi	40,8
Əmlak vergisi	186,8
Əlavə dəyər vergisi	4818,3
Aksiz	898,2
Mədən vergisi	130,2
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	1160,6
Digər vergilər	413,8
Sair daxilolmalar	14924,0
Xərclər-cəmi	26416,3
<i>o cümlədən:</i>	
Ümumi dövlət xidmətləri	3533,0
Müdafiə və milli təhlükəsizlik	3755,1
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq	1826,2
Təhsil	2774,3
Səhiyyə	1687,6
Sosial müdafiə və sosial təminat	3112,6
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və bu qəbildən olan digər fəaliyyət	342,0
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	245,7
Kənd təsərrüfatı	862,2
Ətraf mühitin mühafizəsi	240,6
İqtisadi fəaliyyət	5545,6
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	2491,4

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

İstismara verilmiş əsas vəsaitlərin balans (ilkin, bərpa) dəyərində amortizasiya ayırmaları həmin vəsaitlər istismara verildiyi andan növbəti ayın 1-dən hesablanmağa başlanır, istismar müddəti başa çatdığı aydan növbəti ayın 1-dən etibarən dayandırılır. Xarici ölkələrdə olan törəmə müəssisələri müstəqil balansla ayrıldığı üçün onların xarici ölkələrdə mövcud olan əsas vəsaitlərinə öz ölkələrində amortizasiya hesablanmır. Həmin vəsaitlərə onların istismarda olduğu ölkələrin normativ sənədləri əsasında amortizasiya hesablanıla bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə uçot siyasətinin müəyyən etdiyi amortizasiya ayırmalarının hesablanılmasını istənilən üsulu tətbiq etmək hüququna malikdir.

Əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya ayırmaları onların aid olduğu hesabat dövrü mühasibat uçotunda əks etdirir və həmin dövrdə müəssisənin fəaliyyətindən asılı olmayaraq ayrı-ayrı hesabatlarda müvafiq məbləğlərin yığılımı yolu ilə hesablanır.

Amortizasiya ayırmalarının hesablanmasının bir və ya bir neçə üsulunun seçilməsi müəssisənin uçot və amortizasiya siyasətinin mühüm ünsürüdür. Amortizasiya ayırmalarının hesablanmasının tezləşdirilmiş üsulunun tətbiqi qısa müddət ərzində kifayət qədər amortizasiya ayırmaları toplamağa, nəticə etibarlı ilə istehsalın yenidən qurulmasına, texnika ilə təmin edilməsinə və istifadəsinə imkan verir, bu da nəticə etibarlı ilə müəssisədə böyük investisiya imkanları formalaşdırır. Tezləşdirilmiş amortizasiyada müəssisənin ikinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, aktivlərin istismarının birinci ili məhsulun maya dəyəri əlavə amortizasiya kəmiyyəti qədər artacaq, mənfəət isə bu kəmiyyətdə az olacaqdır ki, bu da müəssisə kəmiyyətcə az mənfəət vergisi ödəyəcəkdir.

Tezləşdirilmiş amortizasiyanın zəruriliyi o zaman yaranır ki, müəssisə əsas məhsul buraxılışına, istehsal xərclərinin isə rəqiblərinə nisbətən xeyli aşağı olduğu halda həyata keçirilir. Tezləşdirilmiş amortizasiyanın tətbiqi edilməsi müəssisədə

məhsulun qeyri-rəqabət qabiliyyətliliyi nəticəsində və digər səbəbdən ağır maliyyə vəziyyətində həyata keçirilir.

Dəyərin faydalı istifadəsi illəri sayının cəmi üzrə silinməsi üsuluna gəldikdə bu hər il üçün köhnəlmə məbləği aşağıda qeyd edilir:

$$d = \sum_{i=1}^n F \alpha^{\frac{i}{n}}$$

Burada

d – obyektin xidmət müddəti illərinin ümumi cəmi;

i – obyektin xidmət müddətinin sonunadək illərin sayı;

n – amortizasiya dövrü;

F - əsas vəsait obyektinin ilkin dəyəri.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz formuladan istifadə edərək illər üzrə köhnəlmənin məbləğini tapırıq. Burada köhnəlmənin kəmiyyəti faizlə olacaqdır. Qeyd etdiyimiz üsul tezləşdirilmiş hesab edilir, bu üsulda birinci illərdə sonrakına nisbətən daha çox məbləğ silinir. Qeyd etdiyimiz üsul xətti üsula nisbətən üstünlüyü bundan ibarətdir.

Xətti üsul illər üzrə amortizasiya ayırmaları eyni olur.

Qeyd etdiyimiz üsullar illər üzrə məhsul istehsalından asılıdır.

Xətti üsul o zaman tətbiq edilir ki, illər üzrə məhsul istehsalı bərabərdirsə, əgər məhsul istehsalı illər üzrə azdırsa, bu da məntiqi baxımdan qanunauyğundur, onda bu dəyərin faydalı istifadə müddəti illərin cəmi üzrə silinməsi üsulunu nəzərdə tutur. Bəzi hallarda bu üsul azalan qalıq üsulunu da nəzərə ala bilər. Ona görə də əsas vəsaitlərin məhsul buraxılışına proporsional olaraq silinməsi üsulu qalan metodların üstünlüklərini və çatışmamazlıqlarını nəzərə ala bilər. Qeyd etdiyimiz bu üsul bütün hallarda aşağıdakı üstünlüklərə malikdir (Брейли Р., Майерс С., 2008, s. 58):

– nəzərə almaqla hesablaşmaq sadədir

- köhnəlmənin kəmiyyəti maşın və avadanlığın istismar səviyyəsindən asılı olaraq hesablanır ki, bu da məntiqi baxımdan qanunauyğundur.

Qeyd etdiyimiz üsulun çatışmamazlığı ondan ibarətdir ki, metodiki cəhətdən hələ yetərinə işlənmədiyi üçün hələ məlum deyildir. Əgər əsas vəsaitlərin faydalı istifadə müddəti ərzində məhsul buraxılışının həcmi nəzərdə tutulandan (planlaşdırılan) artan və azalan ölçüdə fərqləndikdə ya da əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri onların yenidən qiymətləndirilməsində dəyişdikdə bu üsuldan necə istifadə edilə bilər məsələsi ortaya çıxır ki, həm birinci, həm də ikinci hallarda dəqiqliklə etmək zəruridir, bu da həmin üsulların tətbiqini çətinləşdirir. Beləliklə, amortizasiya ayırmalarını hesablamaq üsulunu seçmək heç də asan bir məsələ deyildir. Ona görə də müəssisənin uçot və amortizasiya siyasəti müəyyən edilərkən diqqət mərkəzində olmaqla aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- müəssisənin maliyyə vəziyyəti ağırdırsa, məhsul ilə qeyri-rəqabətlidirsə amortizasiya ayırmalarını minimumlaşdırmağa imkan verən üsuldan istifadə etmək;
- istismarın ilk illərində əsas vəsaitlərin aktiv hissəsinə tezləşdirilmiş amortizasiyanı həyata keçirməyə imkan verən üsulların sabit maliyyə vəziyyəti olan müəssisələrdə tətbiq edilməsi məqsəduyğundur.

Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, müəssisədə amortizasiya ayırmalarının kəmiyyəti ETT-nin sürətindən, müasir texnologiyanın tətbiq edilməsindən asılıdır. Müəssisədə ETT-nin sürətləndirilməsi normadan artıq fiziki və mənəvi köhnəlməyə imkan verməmək məqsədilə sözsüz ki, sürətləndirilmiş amortizasiya həyata keçirmədən mümkün deyildir. Bütün bunlar nəticə etibarilə amortizasiya ayırmalarının artırılmasına gətirib çıxarır.

Aparılan iqtisadi təhlildən sonra belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əsas vəsaitlərin obyekt üçün hesabat dövründə məsrəflərə aid edilən amortizasiyanın kəmiyyətini hesablamaq məqsədilə aşağıdakı üsullar müəyyən edilməlidir:

- aktivin ilkin dəyəri;
- amortizasiya dəyəri;
- faydalı istifadə müddəti;
- amortizasiyanın hesablanması üsulu.

Müəssisədə amortizasiya ayırmalarının iqtisadi mahiyyətindən asılı olaraq istehsalın, xüsusən də, təkrar istehsalın maliyyələşdirilməsində aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilməlidir:

- köhnəlmiş avadanlıqların yenisi ilə əvəz olunması;
- rəqabət qabiliyyətinin yüksəltmək məqsədi ilə;
- modernləşdirmənin, innovasiyaların həyata keçirilməsi;
- istehsalın yenidən qurulmasında texniki təchizatın genişləndirilməsi.

Hazırkı dövrdə əfsuslar olsun ki, bəzi müəssisələrdə amortizasiya ayırmaları iqtisadi təyinatına uyğun olmayaraq tamamilə başqa məqsədlərə, xüsusən dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanmasında istifadə edilir. Bu problemin həlli hazırda dövlət orqanlarının müvafiq qanunverici və icraedici orqanlarının iqtisadiyyat və sənaye, vergilər, maliyyə və nazirliklərin və Nazirlər Kabinetinin qərarının üzərinə düşür ki, bu da nəzarətmə və icraetmə olmalıdır.

İnvestisiya fəaliyyətində amortizasiya ayırmalarından daha səmərəli istifadə etmək üçün müəssisədə amortizasiya siyasəti yeritmək lazımdır ki, bu da əsas fondların təkrar istehsal siyasətini amortizasiya ayırmalarının hesablanması metodunun tətbiqinin iqtisadi əsaslandırma sahəsində siyasəti müəssisədə amortizasiya ayırmalarının istifadəsinin əldə edilmiş istiqamətinin seçilməsini və digər ünsürləri daxil edir.

2.3.3 Qiymətli kağızların investisiya vəsaitlərinə cəlb edilməsi

Hazırkı dövrdə investisiyanın maliyyələşdirilməsi üçün xarici mənbələrdən cəlb edilməsi klassik və ən geniş yayılmış forması bank kreditləridir. Bunu kapital

bazarında maliyyə vəsaitlərinin qiymətli kağızlar buraxmaq və yerləşdirmək vasitəsi ilə əldə etmək olar.

Qiymətli kağızları 2 qrupa ayırmaq olar:

- 1) Fond qiymətli kağızları (səhm və istiqrazlar)
- 2) Əmtəə dövriyyəsi və əmlak sövdələşmələrində kommersiya xarakterli qiymətli kağızlar (veksel, çek, girov şəhadətnamələri, kağızları və s.)

Qiymətli kağızlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, səhm – onun sahibinin (səhmdarın) səhmdar cəmiyyətin mənfəətinin bir hissəsini dividend şəklində almaq, həmin cəmiyyətin idarəedilməsində iştirak etmək, ləğv edildikdən sonra qalan əmlakın bir hissəsini əldə etmək hüququnu təsbit edən emissiya qiymətli kağızdır. Səhm üzrə gəlir dividend formasında ödənilir. Divident şəxsin və təsisçilərin (payçıların) yaxud səhmdarların xeyrinə xalis mənfəətin bölüşdürülməsi ilə bağlı pul və digər ödəmələr şəklində edilən ödənişdir. Təsbit edilmiş faiz şəklində imtiyazı səhmlərə verilən gəlirlər də dividend hesab edilir.

Əlavə maliyyə vəsaitləri cəlb etmək üçün səhmdar cəmiyyətlər buraxa bilən istiqrazı kapital cəlb etmək üçün satışa buraxılan borc öhdəliyidir.

Qiymətli kağızlar portfel investisiyaya aiddir. Bunu 1ci fəslin 1ci sualında təsnifatda qeyd etmişdik.

Qeyd etdiklərimizdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, portfel investisiya real investisiyanın xarici maliyyələşmə mənbəyi olmaqla yanaşı özü üçündə sosial səmərə əldə etmiş olur.

İnvestisiyanın maliyyələşməsinin xüsusi formaları – bu formalarından biri də lizinqdir. Lizinq özü də bank kredit, icarə, investisiya elementlərini birləşdirən münasibətlər kompleksidir. **Lizinq** – lizinq verənlə lizinq alan arasında əksər hallarda uzunmüddətli xarakter daşıyan maliyyə sazişidir. Hal-hazırda lizinq istehsalın inkişafı üçün kapital qoyuluşlarının əldə edilməsində əsas maliyyə mənbəyidir.

Xüsusi sahibkarlıq formalarından biri olan lizinq sənaye avadanlıqlarının, maşınların, yeni texnologiyaların istehsal təyinatlı bina və tikililərin istifadəsinin fəaliyyət formasıdır (Адамов Н., 2009, s. 135).

Hal-hazırda lizinqin bir sıra üstünlükləri vardır ki, onlara aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:

- maliyyələşdirmə bank kreditlərindən uzun müddətlidir.
- maliyyə lizinqi, sürətli amortizasiya hesabına, kreditləşmədə öz vergi borcları yükünü azaldılmasına imkan verir.
- lizinq üzrə öhdəliklər maliyyə-kredit təşkilatlarından yeni kreditlərin alınmasının qarşısını almır.

III FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNDƏ MALİYYƏ UÇOTUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. İnvestisiya fəaliyyətində səmərəliliyin qiymətləndirilməsində uçotun təkmilləşdirilməsi

Bazar sistemi hər şəraitdə səmərəli formada fəaliyyət göstərir. Təsərrüfat fəaliyyətini səmərəli qurmayanlar bazarda öz mövqelərini yarada bilmirlər. Məhz iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin səbəblərindən biri cəmiyyət miqyasında istehsalın səmərəli fəaliyyət göstərməsi ilə bağlıdır. Təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi investorun gəliri, sərf olunmuş iqtisadi resursların miqdarı ilə yanaşı, həm də hazır məhsulun satış qiymətindən asılıdır. Qiymət ayrı-ayrı istehsalçıların məhsul vahidinə çəkilən iqtisadi ehtiyatların miqdarından asılı olmayaraq bazarda tələb və təklif əsasında müəyyən olunur. Bu nöqteyi-nəzərindən qiymət müəssisə üçün əvvəlcədən verilmiş kəmiyyət kimi təzahür olunur. Bu baxımdan istehsalçılar öz xərclərinin hesablarını bazar qiymətinə uyğun aparırlar. Məhsul istehsalına sərf olunmuş iqtisadi ehtiyatların hesabı, investorun iqtisadi ehtiyatlarının əldə edilməsinə və alınmasına sərf edildiyi pulun miqdarı ilə aparılır. Buna görə də məhsulun istehsalı üçün zəruri olan iqtisadi ehtiyatların kəmiyyətini müəssisənin həmin ehtiyatlarının əldə edilməsinə sərf edilən pulun miqdarını istehsal xərcləri məfhumunu əks etdirir. İstehsal xərcləri məhsul istehsalına sərf olunmuş əməyin (canlı və maddiləşmiş) məcmusu kimi müəyyənləşdirilir. İstehsal xərclərini təhlil edərkən hər şeydən əvvəl həmin xərclərin müəssisə üçün daxili və xarici xərclərə bölmək lazımdır.

Xarici xərclər müəssisənin kənar verdiyi xərclərdən ibarətdir. Burada istehsal xərclərinin bir hissəsi əmək ehtiyatlarına, xammal, yanacaq, enerji, nəqliyyat və s. çəkilən xərclərdir (Басовский Л.К., 2013, s. 69).

Daxili xərclər iqtisadi ehtiyatlar kimi kənara xərclənmir. Bura əsasən əmək haqqı və s. aiddir. Bu cəhətdən investor öz əməyini müəssisədə çalışan menecerlərə

müqabilində ala biləcəyi əmək haqqını müəssisənin məhsul buraxılışından əldə etdiyi mənfəətlə müqayisə etdikdə əgər əmək haqqı mənfəətdən çox olarsa, menecer işləyərək investor fəaliyyətindən imtina etmək daha əlverişli olardı. Buna görə investor menecer işləyərkən ala biləcəyi əmək haqqının imtina etməyə görə haqqı kimi müəssisədən aldığı mənfəətin bu əmək haqqına bərabər kəmiyyətini istehsal xərclərinə aid edilir. Müəssisənin əldə etdiyi gəlirin bu kəmiyyətə bərabər hissəsi mənfəət adlandırılır və investor ona öz əmək haqqı kimi daxili xərclər sırasına hesablaya bilən hazırki dövrdə bankın faiz dərəcəsi ilə müqayisə edilərək müəyyənləşdirilir. Investorun əməyinin daxili xərclərə aid edilməsinin xüsusiyyətini qeyd edəcəyik.

Beləliklə, istehsal xərcləri müəssisənin məhsul istehsalı üçün zəruri olan bütün xərclərin cəmindən ibarətdir.

İstehsal təchizatlarının quruluşuna gəldikdə sabit və dəyişən xərclərə ayrılır. Burada sabit xərclər o xərclərə deyilir ki, həcmi istehsal olunmuş məhsulun sayından asılı olmayan xərclərdir. Dəyişən xərclərə gəldikdə bu, istehsal olunmuş məhsulun sayından asılı olaraq dəyişir. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, dəyişən xərclərin həcmi istehsal olunan məhsulun sayı ilə qarşılıqlı əlaqədə olsa da, hər iki kəmiyyət arasındakı asılılıq mütənasib xarakter daşımır. İstehsala cəlb olunmuş əlavə dəyişən xərclər müəyyən həddə çatdıqdan sonra məhsul istehsalının həcmi daha yüksək tempə artır. Müəyyən həddən sonra məhsul istehsalının artım tempi əlavə dəyişən xərclərə nisbətən aşağı düşür.

İstehsal xərclərinin sabit və dəyişən xərclərə bölünməsi investor üçün əhəmiyyətlidir. Belə ki, qısa müddətli dövrdə investor bazar konyukturasına uyğun olaraq istehsal xərclərinin optimal həddə saxlanmasına nəzarət etmək üçün dəyişən xərclərin həcmi tənzimləməlidir, çünki sabit xərclər bazar konyukturasından asılı olmayaraq dəyişməz qalır. Dəzgahlar, avadanlıqlar alınıb quraşdırılıb, dəyəri ödənilib və s.

Qeyd etdiyimiz sabit və dəyişən xərclər müəssisənin bütünlükdə istehsal prosesinə çəkdiyi xərclərə aid olduğu üçün onları ümumi sabit və dəyişən xərclər adlandırmaq olar. Belə olduğu halda müəssisənin ümumi istehsal xərcləri ümumi sabit və ümumi dəyişən xərclərin cəmi kimi hesablanır.

Ümumi istehsal xərclərinin quruluşu, dinamikasına gəldikdə bunların tənzimlənməsi nə qədər vacib olsa da, investorları məhsul vahidinə çəkilən xərclər, yəni orta istehsal xərcləri daha çox maraqlandırır. Burada orta istehsal xərclərinin müqayisəli təhlilində mühüm rol oynayır. Hesablama vasitəsi ilə orta sabit və dəyişən xərclərin kəmiyyətini bu cür müəyyən etmək olar: Ümumi sabit və dəyişən xərcləri istehsal olunmuş məhsulların sayına bölməklə sabit və dəyişən orta xərcləri tapmaq olar. Aparılan iqtisadi təhlildən məlum olur ki, orta ümumi xərclər də orta sabit və orta dəyişən xərclərin cəmindən ibarətdir. Müəssisənin məhsul buraxılışını həcmi istehsala cəlb olunmuş iqtisadi ehtiyatların miqdarından və dinamikasından asılıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən iqtisadi ehtiyatların quruluşundan asılı olaraq, onların bəzilərinin miqdarının dəyişməsi az, digərlərininki isə çox vaxt tələb edir. Buna görə də qısamüddətli və uzunmüddətli dövrləri fərqləndirmək lazım gəlir:

Qısamüddətli dövr, əmək, xammal, yanacaq, enerji və b. iqtisadi ehtiyatların miqdarının dəyişməsi üçün zəruri olan, lakin müəssisənin əsas istehsal güclərinin yeniləşdirilməsi üçün kifayət etməyən vaxtdır. Həmin dövrdə istehsal güclərini sabit saxlayaraq, onları daha intensiv istifadə edilməsini təmin etməklə, məhsul istehsalının həcmi artırmaq olar. Yəni istehsala əlavə canlı əmək, xammal və s. cəlb etməklə məhsul buraxılışının həcmi artırmaq olar (Məmmədov Ə., Seyfullayev İ., 2013, s. 96).

Uzunmüddətli dövrə gəldikdə isə burada istifadə olunan bütün iqtisadi ehtiyatların, xüsusən də, əsas istehsal güclərinin dəyişməsi üçün zəruri olan vaxtdır. Həmin dövrdə istehsal binası, maşınlar, avadanlıqlar və s. iqtisadi ehtiyatların nisbətən gec dəyişdirilməsi, onların quraşdırılıb istifadəyə verilməsi daha çox vaxt

tələb edir. Qeyd etdiyimiz qısamüddətli vaxtda dövriyyə vəsaitləri, uzunmüddətli vaxtda isə əsas vəsaitlər rol oynayır.

İstehsal xərclərinin hərəkətinin dövrlərə bölünməsi, vaxtın çox və az olmasına görə deyil, iqtisadi ehtiyatların miqdarının məhsul buraxılışının həcmnin təsiri baxımından aparılır. Burada qısamüddətli olan vaxt ərzində əlavə xammal, işin qüvvəsi və s. cəlb olunmaqla məhsul buraxılışının həcmi artırmaq mümkündür. Həmin vaxt istehsal binalarının, avadanlıqların sayı dəyişməyə bilər. Buna görə də, istehsal gücləri dəyişməz götürülən qısamüddətli dövrdə istehsala cəlb olunmuş xammal, işçi qüvvəsi və s. iqtisadi ehtiyatların miqdarının çoxaldılması məhsul istehsalının təsirinə daha çox maraq doğurur.

Beləliklə, hər bir müəssisənin investisiya fəaliyyətinin nəticəsi mənfəət kəmiyyəti ilə müəyyən edilir. Mənfəətin artırılması istehsalın əsas məqsədi kimi çıxış etsə də, mahiyyətində səmərəlilik durur. Mənfəətin kəmiyyəti satışdan əldə olunmuş pulu ümumi istehsal arasındakı fərqlə müəyyən edilir. Mənfəət investisiya fəaliyyətinin nəticəsi – gəlirdir. Mənfəət istehsalının idarə olunmasında göstərilən istedad və yenilikçiliyin nəticəsi olmaqla, məsuliyyət və riskə görə haqdır.

İstehsal şərtlərinin istifadə olunması baxımından mənfəətin artırılmasının aşağıdakı istiqamətlərini göstərmək olar:

- E.t.t nailiyyətlərinin tətbiqi və istifadə olunması;
- İstehsalın və əməyin təşkilinin təkmilləşdirilməsi;
- Müəssisənin bacarıqlı və peşəkar menecerlər tərəfindən idarə olunması;
- İdarəolunmada investorlar tərəfindən daimi nəzarətin təşkili.

Qeyd etdiyimiz istiqamətlər nəticə etibarı ilə istehsal xərclərinin aşağı salınmasına yönəldilir və mənfəətin artmasına səbəb olur. Burada texnika və texnologiyanın tətbiqi və istifadəsi nəticəsində canlı əməyə qənaət etmək hesabına son məhsula düşən istehsal xərclərini azaltmaq yolu ilə səmərəliliyi artırmağa imkan verir. Bazar rəqabətinə uyğunlaşmaq üçün istehsal xərclərini azaltmaqla yanaşı,

istehlakçıların tələbatının ödənilməsi yönəldilmiş çevik istehsalı təşkil etmək və məhsul satışını həyata keçirtmək üçün bazar konyukturasını daha dəqiq öyrənmək zəruridir (Səfərov R., 2007, s. 59).

Belə bir şəraitdə qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi əsas götürülməklə, aşağıdakılar diqqət çəkəndir:

- Müasir marketinqin təşkili;
- Məhsulların rəqabət şəraitinin öyrənilməsi.

Qeyd etdiklərimiz ona əsas verir ki, müəssisənin qarşısında istehsal xərcləri və qiymətlərini ya minimuma endirmək, ya qiymətləri əvvəlki nisbətdə saxlamaqla daha keyfiyyətli, yeni xassələrə malik olan məhsul istehsal etmək durur.

Bütün qeyd edilənləri nəzərə alaraq ümumiləşdirib, belə nəticəyə gəlmək olar ki, istehsal xərcləri məhsul istehsalı ilə əlaqədar müəssisənin çəkdiyi bütün xərclərin cəmindən ibarətdir. İstehsal xərclərinin daxili və xarici xərclərə bölünməsi ilə əlaqədar müəssisənin mənfəət səviyyəsi fərqlənir ki, bu da 3-cü fəsil, 2-ci sualda ətraflı qeyd ediləcək.

Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin səmərəli üsulunun seçilməsi mümkün variantların dəqiq müəyyən edilməsindən başlayır. Alternativlər növbə ilə müqayisə edilməli, gəlirlilik, etibarlılıq və təhlükəsizlik baxımından onlardan ən yaxşısı seçilməlidir. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilmə məsələsi həll olunarkən kapitalın haraya – istehsala, qiymətli kağızlara, əmtəələrin alqı-satqısına (ticarətə), daşınılmaz əmlaka və s. sahələrə qoyulmasının sərfəli olduğu müəyyən edilməlidir. Ona görə də, investisiyanı həyata keçirən zaman praktikada hazırlanmış aşağıdakı qaydalara əməl olunması məsləhət görülür:

- Müddətin maliyyə nisbəti prinsipi. Bu prinsip onu nəzərdə tutur ki, vəsaitin alınması və istifadəsi müəyyən edilmiş vaxtda baş verməsi, uzunmüddətli ödənişli kapital qoyuluşunu isə uzunmüddətli borc vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək;

- Risklərin balanslaşdırılması prinsipi. Xüsusi riskli investisiyaları öz xüsusi vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək məsləhət görülür;
- Son rentabellik qaydası – elə investisiya qoyuluşu seçmək məqsəduyğundur ki, investorun maksimum gəlirliliyə nail olması təmin edilsin;
- İntestisiya qoyuluşundan alınan xalis mənfəət vəsaitin bank depozitində yüksəldilməsindən əldə edilən kəmiyyətindən artıq olmalıdır.;
- İntestisiyanın rentabelliği vaxt amili nəzərə alınmaqla həmişə alternativ gəlirdən çox olmalıdır;
- Müəssisənin aktivlərinin rentabelliği reallaşdıqdan sonra artıq və istənilən halda borc vəsaitləri üzrə bank faizinin orta dərəcəsini ötüb keçsin.

İntestisiyadan gəlirin həcmi nəzərə alaraq əmələ gətirən amillərdən biri diskont dərəcəsidir (Басовский Л.К., 2013, s. 128).

Diskont adi qiymətdən aşağı satışını ifadə edir.

Diskontlaşdırma investisiya imkanlarının gəliri olub-olmamasını ölçən qiymətləndirmə metodudur. İntestisiyanın dəyərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə investisiya gələcəkdə gözlənilən pul axınının diskont faiz dərəcəsi ifadə olunmaqla cari dəyər hesablanır. Əgər diskontlaşdırılmış pul axını üsulu ilə əldə olunmuş digər qiymətləndirilən investisiya imkanlarının xərcindən yüksəkdirsə, investisiya məqsəduyğun sayıla bilər. Diskontlaşdırılmış pul axını metodu həmçinin müəssisənin dəyərinin hesablanması zamanı istifadə olunur.

Maliyyə sahəsində bir çox hallarda məbləğlərin diskontlaşdırılmasından istifadə edilir.

Diskontlaşdırmanın hesablanması nəzərdən keçirək. Misal: Müəssisə bankda depozit hesabı almışdır. Hesaba 2 illik müddətində 5000 manat əmanət qoymuşdur. Əmanət üzrə illik faiz dərəcəsi 10 %-dir. Bir ildən sonra bu məbləğ 5500 manat

olacaqdır. Əsas məbləğ: 5000 manat, faiz əlavəsi: 500 manat. Bir ildən sonra hesabda 5500 manat olacaq ki, iki ildən sonra 5500 manat. Birinci ilin faizi 500 manat, ikinci ilin sonunda 5500 manat - 6050 manat olacaqdır.

İllər keçdikcə əmanətlərin məbləği artacaq. Məbləğin faizi bir, iki və s. illərdən sonra müəyyən etmək üçün əmanətin məbləğini əmsala vurmaq lazımdır.

$$(1+R)^n$$

Burada,

R – faiz dərəcəsi (10%)

n – illər

Əhalidən əmanətləri cəlb edən banklar isə kreditlər bazarında 20 % və yuxarı vətəndaşlara, müəssisələrə və s. verirlər ki, bunlar da öz gəlirlərini təmin etmiş olurlar. Bankları diskontlaşdırma əsasında həyata keçirirlər.

Diskont qiymətli kağızların cari qiyməti ilə nominal qiyməti arasındakı qiymət fərqi kimi işlənir. İnvestisiya fəaliyyətində iqtisadi səmərəliliyin qiymətləndirilməsində diskontlaşdırma metodundan da istifadə olunur. Bu metod illər üzrə xərclənən pul axını ilə gələcək illərdə onun reallaşmasından daxil olacaq pul axını məzənnə fərqlərini ümumi məxrəcə gətirir.

Müəssisənin investisiya fəaliyyətində qərarların qəbul edilməsi prosesində ən əhəmiyyətli mərhələ investisiyanın (xüsusən də real) səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Qiymətləndirilmənin düzgünlüyündən və perspektivliyindən qoyulmuş kapitalın qayıtma müddəti və müəssisənin inkişaf perspektivi asılıdır.

Beynəlxalq praktikada investisiya fəaliyyətində səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadə edilən ən mühüm prinsipləri və metod yanaşmaları nəzərdən keçirək. Bu prinsiplərdən birincisi investisiyada nəzərdə tutulan istismar prosesi müddətində mənfəət və amortizasiya ayırmaları hesabına formalaşan pul axını göstəricisi əsasında qoyulmuş kapitalın qayıtmasının qiymətləndirilməsidir.

Pul axını göstəricisi investisiyada nəzərdə tutulan ayrı-ayrı illər üzrə obyektin istismarının differensiallaşdırılması və ya orta illik kimi qiymətləndirilməsində tətbiq edilə bilər.

Qiymətləndirmənin ikinci prinsipinə gəldikdə, bu, həmin dəyərə istər qoyulmuş kapitalın və istərsə də, pul axını kəmiyyətinin mütləq vəziyyətə gətirilməsindən ibarətdir. Bu da onunla əlaqədardır ki, investisiyalaşma prosesi qısa bir zamanda həyata keçirilmir, müəyyən vaxt tələb edərək bir neçə mərhələdə həyata keçir ki, bu da öz əksini investisiya fəaliyyətinin biznes planında tapır. Biz biznes planı və onun əhəmiyyəti haqqında 2-ci fəslin 1-ci sualında qeyd etmişdik. Birazdan investisiya fəaliyyətinin biznes planının strukturu haqqında qeyd ediləcək. Burada həmin dəyər eyni zamanda müvafiq olaraq pul axınının məbləğdə gətirilməsidir.

Qiymətləndirmənin üçüncü prinsipinə gəldikdə bu müxtəlif investisiya gəlirliyi üçün pul vəsaiti axınlarının diskontlaşdırılması prosesində differensiallaşdırılmış gəlirlərini seçməkdən ibarətdir. Burada gəlirləri müqayisə edərək seçmək ödənilən məbləğin arasındakı fərqdən irəli gəlir.

Qiymətləndirmənin dördüncü prinsipi. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin məqsədindən asılı olaraq diskontlaşdırma üçün faiz dərəcəsindən istifadə edilən formasının müxtəlif variantı seçilir. Nəzərdə tutulan gəlirin səmərəliliyinin müxtəlif göstəricilərinin müəyyən edilməsi üçün diskont dərəcəsi forması ilə aşağıdakılar seçilə bilər (Бобылева АЗ., 2014, s. 147):

- Manat, valyuta krediti üzrə orta depozit və yaxud kredit dərəcəsi;
- İnflyasiya sürəti, risk səviyyəsi;
- İntestisiyanın likvidliyi nəzərə alınmaqla investisiyanın gəlirliyinin fərdi norması;
- Dövlət qiymətli kağızlar üzrə gəlirlilik norması.

- Səmərəliliyin qiymətləndirilməsində əsas metodlarına aşağıdakıları aid etmək olar:
- Mənfəət normasının sadə metodu;
- Xalis cari dəyər (XCD) hesablanması metodu;
- Gəlirlilik indeksi;
- Ödəmə müddəti.

Qeyd etdiyimiz metodların məzmununa nəzər salaq.

Burada sadə mənfəət norması (mühasibat) və xalis cari dəyər (XCD) hesablanması metodu 3-cü fəslin 2-ci sualında ətraflı qeyd ediləcək.

İndi isə Biznes planının investisiya fəaliyyətində kompleks qiymətləndirilməsində maliyyə planının strukturunu nəzərdən keçirək.

Maliyyə planı – yekunlaşdırıcı hissəsi olub, o, pul vəsaiti axını, investisiyanın həcmi, satışın həcmi, habelə, investisiyaya olan tələb haqqında nəzərdə tutulan məlumatları əks etdirir. Maliyyə planı 3-5 il üçün hazırlanaraq nəzərdə tutulur. Birinci il aylar üzrə, ikinci il rüblər üzrə, sonuncu illərin məlumatları isə bütövlükdə il üzrə nəzərdə tutularaq verilir. 3-5-ci illərin maliyyə planlaşdırılmasını qiymət modeli əsasında satışın həcmində faizlə nisbətdə həyata keçirmək məqsəduyğundur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə planın strukturunu gəlirin planından, xərcin planından (kassa planı) və birinci (aylıq), ikinci (rüblük) və üçüncü (bütövlükdə illik) illərin planından ibarətdir.

İnvestisiya fəaliyyətində mənfəətliliyi xarakterizə edərkən burada mənfəət kütləsi ilə yanaşı yüksək rentabellik səviyyəsi göstəricisini təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Burada rentabellik ümumi göstəricidir. Ona həm ekstensiv və həm də intensiv amillər təsir göstərir. Ekstensiv amillər işin həcmnin artması hesabına mənfəət kütləsinin çoxalması və inflyasiya qiymətinin səviyyəsinə təsirini aid etmək olar.

Əhəmiyyətli intensiv amili ilə əməyin və istehsalın təşkilinin təkmilləşdirilməsinə vaxtın azaldılması, keyfiyyətin yüksəldilməsi və s. aiddir.

3.2. Müəssisənin investisiya fəaliyyətində uçot prosedurlarının təşkili istiqamətləri

Maliyyə uçotu müəssisənin əmlakı və onların əmələ gəlmə mənbələri öhdəlikləri və onların hərəkəti haqqında informasiyanın toplanması, qeydiyyatı və ümumiləşdirilməsi məqsədi və fasiləsiz müşahidə sistemini özündə əks etdirir ki, bu da uçot prosedurlarının təşkili istiqamətlərini özündə ehtiva edir. Qeyd etdiklərimizi əhatəli şəkildə şərh edək. Burada maliyyə uçotunun başlıca məqsədi daxili və xarici istifadəçilər üçün tam və dəqiq informasiya formalaşdırmaq, müəssisənin inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək üçün təhlil işləri aparmaq, alternativ variantların əldə edilməsi və idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün həmin informasiyadan istifadə etməkdir. Uçotun qarşısında ciddi tələblər mövcud olmalıdır ki, uçot tam dəqiq, aydın, sadə, vaxtlı-vaxtında, qənaətli və s. olmalıdır. Burada uçot ona görə tam olmalıdır ki, müəssisənin işlərinin bütün tərəfləri onun əmlakı, onların yaranma mənbələri, təsərrüfat prosedurları (təchizat, istehsal, satış) zamanı baş verən əməliyyatlar əks etdirilməlidir. Uçot dəqiq və operativ olmalıdır. Uçot məlumatlarının vaxtında təqdim edilməsi rəhbərliyin səmərəli idarəedilməsini təminat verir. Hazırki dövrdə uçotun qənaətli olması olduqca əhəmiyyətlidir. Bu da ondan irəli gəlir ki, uçotun aparılmasına çəkilən xərclərə qənaət edilməsi, onun təşkilinin və metodlarının sadələşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi uçot işlərinin modernləşdirilməsi (kompüter, elektron sistemləri) geniş tətbiq edilməsi və nəticə etibarlı ilə uçot işlərinin ixtisaslarının artırılmasını təmin edə bilər (Вахрушина М.А., 2016, s. 49).

Qeyd etdiklərimizdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə uçotunun vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müəssisənin fəaliyyəti və əmlakı haqqında dəqiq informasiya hazırlamaq

- Uçot əməliyyatlarını həyata keçirərkən mövcud qanunlara riayət olunması üzərində nəzarət
- Müəssisədaxili ehtiyatların aşkara çıxarılması və onlardan səmərəli istifadə olunması üzərində nəzarət

Maliyyə uçotunun əsas məqsədi müəssisələrin aktivləri onların əmələgəlmə mənbələri və baş verən təsərrüfat əməliyyatları haqqında düzgün informasiya hazırlamaqdan ibarətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi məlumatların və informasiyaların 70%-ə qədərini maliyyə uçotunun məlumatları təşkil edir.

Maliyyə uçotu əsasən müəssisə səviyyəsində qurulur, həmin elmin öyrəndiyi obyektlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- aktivlərin tərkibi və yerləşməsi;
- aktivlərin əmələgəlmə mənbələri;
- təsərrüfat fəaliyyəti zamanı həyata keçirilən əməliyyatlar (təchizat, istehsal, satış)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz müəssisənin aktivləri fəaliyyət müddətindən asılı olaraq 2 hissəyə ayırmaq olar:

- 1) Uzunmüddətli aktivlər
- 2) Qısamüddətli aktivlər

Burada uzunmüddətli aktivlərə torpaq, tikili, avadanlıqlar, daşınmaz əmlaka investisiyalar, uzunmüddətli debitor borcları və s. aiddir.

Qısamüddətli aktivlərə ehtiyatlar, pul vəsaitləri, qısamüddətli debitor, maliyyə aktivləri və s. aiddir.

Aktivlərin əmələ gəlmə mənbələrinin özü 2 yerə ayrılır:

I) Kapital. Ödənilmiş nominal (nizamnamə kapitalı) emissiya gəlirləri, gəliri geri alınmış kapital (səhm), kapital ehtiyatları və bölüşdürülməmiş mənfəət daxildir.

II) Öhdəliklər.Ödənilmə müddətindən asılı olaraq uzunmüddətli və qısamüddətli öhdəliklər olmaqla 2 yerə ayrılır.

Burada qısamüddətli öhdəliklər qısa müddətli faiz yaradan öhdəliklər, qısa müddətli qiymətləndirilmiş öhdəliklərə vergi və kreditor borclar və s. aiddir.

Uzunmüddətli öhdəliklərə uzun müddətli faiz xərcləri yaradan öhdəliklər, uzun müddətli qiymətləndirilmiş öhdəliklər, vergi öhdəlikləri, uzun müddətli kreditorlar və s. aiddir (ГЫЯЗОВ А.Т., 2016, s. 80).

Maliyyə uçotunun mühüm hissələrindən biri də uçot informasiyasıdır.Bu uçotda müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatlar qeyd olunur.Qeyd olunan həmin məlumatlar maliyyə hesabatlarının köməkliyi ilə ümumiləşdirilir.Buna görə də müəssisənin maliyyə uçotu elə təşkil edilməlidir ki, onların fəaliyyəti haqqında lazım olan informasiyanın əldə edilməsini təmin etsin, onun əmlakının və planının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirə bilsin.

Maliyyə uçotunun səmərəli təşkili minimum əmək və məsrəf sərf etməklə maksimum nəticələr əldə olunmasını təmin edir.Bunun üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunması olduqca zəruridir:

- müəssisənin istehsal xüsusiyyətlərinin təyinatı üzrə yaxından tanış olmalı;
- uçot məlumatlarının xarakterik xüsusiyyətlərinin dəqiq təyin edilməsi;
- uçot üzrə qüvvədə olan qanunvericilik aktların və təlimatların əldə edilməsi

Qeyd etdiyimiz şərtlərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin istehsal xüsusiyyətləri ilə tanış olduqda uçotu istehsalın tələbi səviyyəsində qurmaq və informasiya ilə təmin etmək olar.Lazım olan uçot məlumatlarının xarakterini təyin etdikdə uçot işlərini düzgün planlaşdırmaq mümkündür.

Müəssisədə mühasibatlıq şöbəsi müəssisənin struktur bölməsi hesab edilir.Müəssisədə uçot işləri mühasibatlıq şöbəsinin işçiləri tərəfindən tərtib edilir və müəssisənin rəhbərləri tərəfindən təsdiq edilərək həyata keçirilir.Onu da qeyd etmək lazımdır ki, orta və iri müəssisələrdə ayrıca maliyyə şöbəsi olduğu halda kiçik

müəssisələrdə maliyyə şöbəsi mühasibatlıq şöbəsinin tabeliyində olur. Müəssisənin həcmindən asılı olmayaraq baş mühasib aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- müəssisədə uçotun səmərəli təşkilində müasir forma və metodların tətbiqi;
- məsrəflərin vaxtında və düzgün uçota alınması, əmtəə və xidmətlərin kalkulyasiyası;
- aktivlərin əmələ gəlmə mənbələri və təsərrüfat fəaliyyətində vaxtında uçota alınması, sənədləşdirilməsi və müvafiq hesabatların əks etdirilməsi;
- maliyyə nəticələrinin vaxtında hesablanması və mənfəətin istifadəsi üzərində nəzarət;
- debitor və kreditor ödənişləri üzərində nəzarət;
- pul vəsaitlərinin və mal-material dəyərlərinin təyinatı üzərində nəzarət

Qeyd etdiyimiz vəzifələrin funksiyaları müəssisədə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatları ilə yanaşı, həm də nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Maliyyənin əsas və mühüm funksiyalarından biri də məhz pul vəsaitlərində nəzarət funksiyasını yerinə yetirir ki, bu da uçot baxımından bir-biriləri üçün vəhdətlik təşkil edir.

Müəssisələrin maliyyə uçotu informasiyalarının əldə edilməsi haqqında belə bir qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin investisiya fəaliyyətini səmərəli qurmaq üçün düzgün qərarların qəbul edilməsi mühümü həlledici rola malikdir. Bunu müəssisənin informasiyası olduğu halda həyata keçirmək mümkündür. Müəssisənin maliyyə təsərrüfatı haqqında informasiya istifadəçiləri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin informasiyanın toplanması, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi məhz maliyyə uçotunun vasitəsilə həyata keçirilir.

Maliyyə uçotu metodunun elementlərinə gəldikdə onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

Müəssisədə təsərrüfat əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi – bu metod müəssisədə uçotun ən mühüm elementi hesab edilir. Burada müəssisənin aktivlərinin

və onların əmələ gəlmə mənbələrinin tərkibində baş verən dəyişikliklər əməliyyatı əks etdirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat ilkin olaraq müvafiq sənədlər vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətində əməliyyatların sənədləşdirilməsi maliyyə uçotu məlumatlarına hüquqi əsas verməklə yanaşı həmin əməliyyatlar yazılı sübut hesab olunur. Həmin sənədlərdə qeyd edilən əməliyyatların doğruluğu maddi məsul və digər şəxslər tərəfindən imzalanmaqla təsdiq edilir.

Müəssisənin aktivlərinin qiymətləndirilməsi – bu metod müəssisənin aktivlərinin və onların əmələ gəlmə mənbələrini pul ifadəsində əks etdirilməsidir. Qiymətləndirmənin köməkliyi ilə müəssisələrin aktivləri onların mənbələri eynicins üzrə ümumiləşdirilir ki, bu da balans və digər hesab formalarının tərtibinə şərait yaradır.

Təsərrüfat vəsaitlərinin inventarizasiyası – Inventarlaşdırma müəssisə aktivlərinin həqiqi, faktiki mövcudluğu uçot məlumatlarına uyğunluğunun yoxlanılması və kənarlaşmaların aşkara çıxarılması üsuludur. Burada məqsəd müəssisənin əmlakı və həmin əmlaka maddi məsul olan şəxslər üzərində nəzarət etməkdən ibarətdir. Aparılma üsuluna görə inventarlaşdırma planlı və plandankənar olmaqla 2 yerə tam və qismən ayrılır. Bu da müəssisənin əmlakı və əhatə dərəcəsinə görə inventarlaşdırılır.

İstehsal olunmuş iş və xidmətlərin kalkulyasiyası – burada məhsul vahidinin maya dəyərinin xərc maddələri üzrə hesablanmasını nəzərdə tutur.

Qeyd etdiyimizdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu metodlarının elementləri ümumilikdə maliyyə uçotu prosedurlarının təşkili istiqamətlərini müəyyən edir. Müəssisədə maliyyə uçotu elə təşkil edilməlidir ki, onların təsərrüfat fəaliyyətləri haqqında lazım olan informasiyanın əldə edilməsini təmin etsin. Həmçinin, onun əmlakının və planlarının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət işlərini həyata keçirsin. Müəssisələrin maliyyəsi pul münasibətlərini ifadə edir. Həmin münasibətlər mənfəətin istifadəsini və yaradılmasını əsas və dövriyyə vəsaitlərinin dövretmə prosesində

amortizasiya, ehtiyat və digər fondların yaradılması və istifadəsi, eləcə də, müəssisələrin daxilində olan bölmələri ilə maliyyə kredit sistemi arasında qarşılıqlı münasibətləri şərtləndirir (Трухинова О.Л., 2012, s. 257).

Müəssisələrin maliyyə fəaliyyəti bir qayda olaraq əsas üç sənəddə əks etdirilir ki, onlara da aiddir:

1. Mühasibat balansı;
2. Mənfəət və zərərlər hesabı;
3. Kapital qoyuluşlarının xüsusi hesabı

Burada mühasibat balansı müəssisənin maliyyə fəaliyyətini əks etdirən başlıca sənəddir. Həmin balansda maliyyə vəsaitlərinin həcmi əsas və dövriyyə vəsaitlərinin struktru, onların münasibəti, ehtiyatların mənbələri və onların yerləşdirilməsi və s. göstərilir. Balansda təsərrüfat əməliyyatları tam əks etdirilir. Balansla birlikdə yerdə qalan iki əsas sənəd müəssisənin maliyyə vəziyyətini və maliyyə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini aydınlaşdırır. Həmin məlumatlar əsasında müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının vəziyyəti və həmin istiqamətləri müəyyən edilir. Müəssisənin bütün iqtisadi fəaliyyəti maliyyə ehtiyatı ilə bağlıdır. Müəssisənin maliyyə ehtiyatlarının çox olması investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin kiçikliyi deməkdir. Bu da müəssisələrin daima dayanıqlı fəaliyyət göstərməsi üçün şəxsi vəsait və etibarlı mənbədir. Kreditlər, ianələr və s. mənbələr daima və səmərəli ola bilməz. Ona görə də hər bir müəssisə özü üçün maliyyə ehtiyatları yaratmalı, öz daimi dayanıqlı və davamlı fəaliyyətini təmin etməsidir.

Maliyyə ehtiyatlarının ilkin olaraq formalaşması nizamnamə fonduna əsaslanmış müəssisələrin yaradılması anından baş verir.

İnvestisiyanın səmərəliliyinin maliyyə uçotu əsasında qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı əsas metodlardan istifadə edilir:

Mənfəət normasında sadə metod (mühasibat) – bu metod ondan ibarətdir ki, müəssisənin hesabatı üzrə mənfəət məbləğinin illik investisiya olan nisbəti kimi

hesablanır. Hesablamaq üçün xalis mənfəət (ümumi təsərrüfat, vergi, sığorta və s. ödənişləri çıxdıqdan sonra) istifadə edilir ki, bu da maliyyə uçotunda amortizasiya ayırmaları məbləği əlavə edilir

$$S_{mn} = X_m + A.A/\dot{I} \times 100$$

Burada S_{mn} – sadə (mühasibat) mənfəət norması %

X_m - xalis mənfəət

$A.A$ – amortizasiya ayırmaları

\dot{I} – ilkin investisiya qoyuluşu

Qeyd etdiyimiz onu göstərir ki, investisiya ən sadə mənfəət norması ilə seçilir. Həmin metodun dəyərliliyi onun sadəliyindən və 1 il müddətində həyata keçirilmə etibarlılığından ibarətdir.

Digər mühüm metodlardan biri də xalis cari dəyər metodudur. Bu metodda investisiyada menecmentin başlıca məqsədinə gəlirlərin artırılmasına nail olmağa istiqamətlənmişdir. Xalis cari dəyər investisiyalaşdırmanın nəticələrinin ən ümumiləşdirilmiş xarakteristikasını əldə etməyə imkan verir. Bu həqiqi dəyərə gətirilmiş mənfəətdir. Müəssisənin istismar dövründəki həqiqi dəyərə gətirilmiş (diskontlaşdırma yolu ilə) pul vəsaitləri axınına məbləği ilə onun reallaşdırılmasının investisiya edilmiş məbləği arasındakı fərqi ifadə edir.

3.3. Sahələr üzrə investisiya fəaliyyətinin cəlb edilməsində maliyyə prosedurlarının yüksəldilməsi yolları

Əvvəlki fəslin suallarını qeyd etdikdən sonra yekun olaraq belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, mənfəət investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün hüquqi və fiziki şəxslərin başlıca məqsədi olmaqla yanaşı, iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərdiyi sahələrin müxtəlifliyindən asılı olmayaraq mənfəətin ən ümumi məqsədidir. Bu, iqtisadiyyatın istehsal, qeyri-istehsal və xidmət sahələrində fəaliyyət göstərir.

Mənfəət iqtisadiyyatın inkişafında çox mühüm rol oynadığından bu, nəinki hüquqi və fiziki şəxs üçün, eləcə də dövlətin özü üçün çox mühüm rola malikdir. Hər bir şəxs gəlir (sosial səmərə) əldə etmək üçün istehsal yaxud ticarətlə və s. məşğul olur. Belə bir məqsəd olmazsa, heç bir maraq göstərməz. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində mənfəətin daha çox qazanılması investorun marağını təmin edir.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində mənfəətin qazanılması investorların, dövlətin mənfəətinin artırılması deməkdir. Belə ki, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində əldə edilən mənfəət dövlətə gəlir ödəyir. Həm də cəmiyyətin üzvlərinin mənafeyini təmin edir.

Dünyanın sənayecə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri arasında əmək bölgüsü sahələr üzrə, sahədaxili ixtisaslaşma yolu ilə inkişaf edir. Həmin inkişaf kapital miqrasiyasının artımı, müəssisələrin ixtisaslaşması və kooperasiyalaşma yolu ilə gedir. Beynəlxalq əmək bölgüsü ölkələr arasında ərazi əmək bölgüsünün yüksək mərhələsi olub, ölkələrin müəyyən növ məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşmasına və onların istehsal etdikləri məhsulların qarşılıqlı şəxslər arasında kəmiyyət və keyfiyyətinə görə mübadiləsinə əsaslanır. Dünya ölkələrinin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak etməkdə əsas məqsədi iqtisadi fayda əldə etməkdən ibarətdir. Əsas məqsəd burada faydalı istehsalın milli dəyəri ilə beynəlxalq dəyəri arasındakı fərqlə müəyyən edilir. Həmin ölkələrin dəyər qanunun tələblərini nəzərə alaraq hərəkət edir. Hər bir dövlət, eləcə də investor çalışır ki, ixrac edilən əmtəə və xidmətlərin mübadiləsi zamanı beynəlxalq dəyərlə milli dəyər arasındakı fərq əlverişli fayda gətirsin. Hər bir ölkə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün cəhd göstərir. Bu da ondan irəli gəlir ki, istehsalın beynəlxalq aləmdə ixtisaslaşması və kooperasiyalaşması ilə sıx əlaqədardır (Дружиловская Э.С., 2014, s. 83).

Beynəlxalq ixtisaslaşma ölkələr arasında əmək bölgüsünün hər hansı bir sahə və müəssisədə müəyyən məhsul istehsalının cəmləşməsi ilə xarakterizə olunan istehsalın təşkili formalarından biridir. İstehsalın ixtisaslaşması məhsula ən az məsrəf

etməklə istehsal etmək imkanı deməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ixtisaslaşmanın inkişafı sənayedə sahə strukturunun dəyişməsinə səbəb olur. Bu haqda (sahə quruluşu haqqında) I fəslin 1-ci sualında ətraflı qeyd edilmişdir. burada elmi-texniki tərəqqinin və iqtisadi münasibətlərin genişlənməsinin təsiri nəticəsində sahə və müəssisə daxilində əmək bölgüsünün dərinləşməsi baş verir. Yeni istehsal sahələri meydana gəlir ki, bu da nəticə etibarlı ilə ixtisaslaşdırılmış sahələri eləcə də, ayrı-ayrı istehsalın ixtisaslaşması, sənayenin ixtisaslaşması müəssisənin daxili, sexlərin bölmələri və istehsal sahələrinin ixtisaslaşması mərhələsini keçir. Qeyd etdiyimiz kimi, ardıcıl olaraq mərhələli forma həyata keçir.

Beləliklə, ölkələr arasında ixtisaslaşma inkişaf etdikcə, əmək bölgüsü daha da dərinləşdikcə sənayedə və ayrı-ayrı sahələrdə kooperasiyalaşma güclənir. İstehsalın ixtisaslaşması və kooperativləşdirilməsinin inkişafı ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsini təmin edən texniki tərəqqidən asılıdır. İqtisadi əhəmiyyəti istehsal artımı, canlı və maddiləşmiş əməyə qənaəti və istehsal xərclərinin aşağı salınmasını təmin edən ən qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi üçün şərait yaradılmasından ibarətdir.

Dünyanın müxtəlif ölkələrinin investorları birgə müəssisələr yaratmaqla əməkdaşlıq edirlər. Burada müəyyən növ məhsul istehsal etmək məqsədilə bu cür müəssisələr təşkil edilir. Hər hansı bir dövlətin ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə xarici müəssisələrə (xarici investorlara) məxsus müəssisələr yaradılır ki və fəaliyyət göstərir.

Hazırkı dövrdə iqtisadiyyatın ən əlamətdar hadisələrindən biri də kapitalın beynəlxalq hərəkətidir. Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq kapitalın hərəkəti getdikcə sürətlənir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti bir ölkənin kapital ehtiyatlarının bir hissəsinin milli təkrar istehsal prosesindən başqa bir ölkədə dövriyyə buraxılması nəzərdə tutulur. Bu iqtisadi proses əsasən maliyyə prosedurlarını əhatə edir. Burada ölkə nə qədər çox investisiya cəlb edərsə, gələcəkdə bir o qədər çox istehsal və

istehlak edəcək. Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin məqsədinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Ən önəmlisi: daha yüksək mənfəətin əldə olunması;
- Xarici resursların əldə edilməsi (yeni xammal, mənbələri);
- Bazarın genişlənməsi.

Kapitalın mülkiyyət münasibətlərinə və quruluşuna görə xarici investisiyalar aşağıdakı növlərə ayrılır:

- Xüsusi mülkiyyət formasına görə investisiya qoyuluşu;
- Dövlət mülkiyyət formasına görə investisiya qoyuluşu;
- Beynəlxalq təşkilatların mülkiyyət formasına görə investisiya qoyuluşu.

Xarici investisiyalar və onların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası 15 yanvar 1992-ci il tarixli qərarına əsasən, xarici investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatında 2 yolla investisiya qoyuluşu həyata keçirilə bilər:

1. Tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələrin yaradılması;
2. Müştərək müəssisələrin təsis edilməsi.

Dünya iqtisadiyyatının praktikasına nəzər salsaq, onda görürük ki, müştərək müəssisələrdə xarici investisiyaların bölgüsü xüsusi maraq doğurur. Sahələr üzrə müştərək müəssisələrdə xarici investisiyaların bölgüsü xüsusi maraq doğurur.

Xarici investisiyaların həyata keçirilməsi formaları müxtəlifdir və onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Texnika, texnologiya;
- Maliyyə;
- Material və yarımfabrikatlar və s.

Son zamanlar iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə xarici investisiyalarda Trans Milli Şirkətlər (TKŞ) xüsusi rol oynayır. Trans Milli Şirkətlər ayrı-ayrı ölkələrin və həm də bir neçə birliyin bütövlükdə dünya təsərrüfatının bir sıra istehsal və satış

sahələrinə kapital ixrac edən beynəlxalq investordur. Bu şirkət vasitəsilə xaricə xüsusi investisiya qoyuluşunun əsas hissəsini həyata keçirir.

Burada istehsal şərtlərinin istifadə olunması mənfəətin artırılması, elmi-texniki nailiyyətindən istifadəsi, istehsalın və əməyin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, çevik idarəedilməsi istiqamətlərini göstərmək olar. Həmin istiqamətlər nəticə etibarilə istehsal xərclərinin minimuma endirilməsinə istiqamətləndirilir ki, bu da mənfəətin maksimum artmasına səbəb olur. Qeyd etdiyimiz metodlar əsasən müxtəlif metodlarda canlı əməkdən az istifadə etməklə, son məhsula düşən istehsal xərclərini azaltmaqla səmərəliliyi artırmaq mümkün olur.

Mənfəətin kəmiyyətinə istehsal fəaliyyəti ilə əlaqədar olan bir sıra obyektiv və subyektiv amillər təsir göstərir. Obyektiv amillərə əsasən əmək haqqı, tikinti materialları, maşın və avadanlıqlar enerjisi resursları, qiymət artımı və s. aiddir. Subyektiv amillərə istehsal olunmuş məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyi, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi və s. aiddir. İnvestisiya fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərə bölünməsi ilə əlaqədar tikintidə mənfəət üç səviyyədə - smeta, plan və faktiki mənfəət fərqləndirilir (Аньшин В.М., 2012, s. 82).

Burada smeta mənfəəti dedikdə, layihə sənədlərinin tərtibində nəzərdə tutulan mənfəət başa düşülür. Tikintidə smeta mənfəəti plan yığımı adlanır. Burada qiymətləndirilən işlərin smeta maya dəyərində faizlə nisbətdə normativ metod ilə müəyyən edilir.

Plan mənfəətinə gəldikdə, tikinti təşkilatlarının, biznes planlarının işlənilib-hazırlanması prosesində müəyyən edilən mənfəət nəzərdə tutulur. Tikinti təşkilatı bağlanmış podrat müqavilələri əsasında plan mənfəətini müstəqil olaraq planlaşdırır. Burada plan mənfəəti həm ayrı-ayrı obyektlər, yerinə yetirilmiş işlər üzrə və həm də bütövlükdə tikinti təşkilatı üzrə müəyyən edilə bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı aşkar edilən nöqsanların aradan qaldırılması və aqrar-sənayesinin dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün aşağıdakı təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsini məqsədə müvafiq hesab edirik:

1. İqtisadi cəhətdən inkişaf edən və bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin aqrar-sənayesinin inkişafına dair praktik təcrübələri göstərir ki, həmin sahələr ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu sahənin inkişafı tək-cə qarışq sahələrin deyil, həm də bütünlükdə sənayenin inkişafına əsaslı təkan, verə bilər. Azərbaycanda sənayenin səmərəli inkişafı üçün müvafiq sənaye və ya sahə siyasətinin formalaşmasına zəruri ehtiyac duyulur. Bu siyasətin tərkib hissəsini ilk növbədə investisiya-innovasiya siyasəti təşkil etməlidir. Sənaye müəssisələrində investisiyalardan səmərəli istifadə etmək üçün müəssisələrin özündə onların spesifik xüsusiyyətinə uyğun innovasiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi vacibdir.

2. Sahənin investisiya-innovasiya strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesində ardıcıl olaraq üç mühüm məsələnin həlli vacib hesab edilməlidir:

a) Perspektiv dövrün ayrı-ayrı mərhələlərində investisiyaların cəlb edilməsinin müxtəlif formaları arasında nisbətə müəyyən edilməsi,

b) Sahənin investisiya-innovasiya fəaliyyətinin müəyyən olunması

c) Aqrar-sənaye müəssisələrinin respublika ərazisində coğrafi yerləşməsini nəzərə alaraq, investisiya-innovasiya fəaliyyətinin regional istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Qeyd edilən fəaliyyət çərçivəsində tədqiqatların aşağıdakı istiqamətdə aparılması məqsədəuyğun sayılmalıdır:

– fəaliyyətin sahə konsepsiyasının və diversifikasiyasının müəyyən olunması;

- müəssisələrin investisiya resurslarının formalaşması strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi.
- müəssisələrin investisiya resurslarının formalaşması strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi.

3. Sahə üzrə səmərəli investisiya maliyyələşməsi proqramları və layihələri üçün müasir maliyyə - kredit və qiymət mexanizminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədi ilə sənaye müəssisələrində kadrların yenidən hazırlanması və ixtisaslarının bazar iqtisadiyyatının tələbinə uyğun artırılmasına zəruri ehtiyac duyulacaqdır.

4 . Aqrar-sənaye müəssisələrinin kreditor borclarının debitor borclarını bir neçə dəfə üstələməsi orada maliyyə sağlamlaşmasma mənfi təsir göstərir və nəticədə müəssisənin öz vəsaiti hesabına investisiya təminatı mənbəyi tükənməkdədir.

5. Aqrar-sənaye müəssisələrində mövcud dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması, onların mənfəətlə işləməsinin başlıca amili dərinləndir. Odur ki, müəssisələrdə maddi-texniki təminat, logistikasının səmərəli təşkili üçün mövcud idarə orqanlarının işinin bazar münasibətlərinin tələbinə uyğun yenidən qurulması və bu sahədə səlahiyyətli menecer vəzifələrinin təsis olunması bütünlükdə investisiya menecmentinin səmərəli təşkilinə təkan vermiş olardı.

6. Korporativ idarəetmənin inkişafı, korporativ iqtisadi maraqların və rəqabət münasibətlərinin geniş vüsət aldığı bir şəraitdə aqrar-sənaye müəssisələrində dövriyyə vəsaitlərinin normalaşdırılması daha yeni keyfiyyət səviyyəsində təşkil edilməlidir. Bu məqsədlə işdə dövriyyə vəsaitlərinə olan tələbatın hesablanmasında differensial metoddan istifadə olunması və həmin vəsaitlərin yeniləşdirilən vasitələr (aktivlər) və maliyyə mənbələri (passivlər) üzrə planlaşdırılmasının məqsədə uyğunluğu ön plana çəkilmişdir. Dövriyyə vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsi məqsədi ilə logistika menecmentinin təşkilinin prinsipial sxemi, xalis dövriyyə kapitalının hesablanma qaydası, sənaye zavodlarında logistika sisteminin təşkilinin və məhsulların

bölüşdürülməsində logistika sisteminin təhlilinin aparılmasının metodiki əsaslan işlənilib hazırlanmışdır.

Yuxanda qeyd edilən nöqsanlar tədqiq edilən sahədə İnnovasiya fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin öyrənilib müvafiq ehliyat imkanlarını aşkara çıxarmağı və onlardan səmərəli istifadə etmək yollarını müəyyənləşdirməyi tələb edir.

Fikrimizcə, işlənilib hazırlanan təklif və tövsiyələr tədqiq edilən sənaye sahəsində investisiya siyasətinin düzgün formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə zəmin yaratmış olacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

1. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. BB №17 (201). Bakı, 1998 - 19 s.
2. “Bank və banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1996.
3. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 1995.
4. “İnvestisiya fondu” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2000
5. “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1995.
6. “Müəssisə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1994.
7. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 1994
8. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. «MINİMAX Consulting». Bakı 2004.
9. “Mülkiyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1991.
10. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1994.
11. Atakişiyev M.C., Nurəliyeva R.N., Abbasova N.H. (2012), İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili Bakı,
12. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. (2009), Müəssisələrin maliyyəsi “Kooperasiya” nəşriyyatı. Bakı.
13. Cəfərli H.A. (2009), İqtisadi təhlil. – Bakı: «Elm və təhsil»,. -560 s.
14. Əliyev R., Novruzov N., Məmmədov M. (2003), İnvestisiyanın maliyyələşməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı, 432 s.
15. Hüseynov T. (2009), Azərbaycanca investisiyalar. Bakı, 355 s.

16. Hüseynov T. (2005), Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı, 254 s.
17. İsayev S.Z. (2010), “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi təmizlənməsi” Bakı.
18. Quliyev T.B. (2001), Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı: Nağıl evi, 522 s.
19. Lixaçeva O.N., Şurov S.A. (2009), Müəssisənin maliyyə siyasəti.- M.,- s 560
20. Məmmədov Ə., Seyfullayev İ. (2013), Vergi və investisiya mühiti. Azərbaycan Respublikasında əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasında vergilərin rolu. Bakı. 376 s.
21. Məmmədov S.M. (1997), Maliyyə. – Bakı: «Azərnəşr». – 428 s.
22. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. (2011), Maliyyə təhlili. Bakı: «Azərnəşr». –312 s.
23. Namazova C.B. (2008), İnvestisiya qoyuluşlarının inkişaf perspektivləri. Bakı - 222s.
24. Səfərov R., (2007). “Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqi sahəsində innovasiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mexanizmləri” Bakı.
25. Səmədzadə Ş.O., Əliyev N.S. (2003), İnvestisiya layihələndirilməsi. Bakı: Təhsil, 196 s.

Rus dilində

26. Адамов Н. (2009). Бухгалтерский учет инвестиций в капитальное строительство // Финансовая газета. – - № 4. – с. 8.
27. Аныпин В.М. (2012). Инвестиционный анализ. М.: Дело, 360 с.
28. Анциферова А.И., Козменкова С.В. (2014). Актуальные проблемы инвестиционной деятельности в промышленности//В сборнике: Промышленное развитие России: проблемы, перспективы Труды XII Международной научно-практической конференции преподавателей,

- ученых, специалистов, аспирантов, студентов: В 3 томах. Кафедра экономики предприятия. С. 158-164.
- 29.**Басовский Л.К. (2013). Прогнозирование и планирование в условиях рынка. Мд ИНФРА-М, 260 с.
- 30.**Бобылева АЗ. (2014). Финансовое оздоровление фирмы: теория и практика. М.: Дело, 256 с.
- 31.**Ван Хори Дж. (2012). Основы управления финансами. М.: ИНФРА-М, , 270
- 32.**Вахрушина М.А. (2016). Инвестиционная привлекательность коммерческих организаций: проблемы анализа и оценки // Вестник АПК Ставрополя. № S1. С. 4-7.
- 33.**Воинов В.Р. (2008). Организация аналитического учета вложений во внеоборотные активы при осуществлении капитального строительства // Консультант бухгалтера.
- 34.**Гыязов А.Т. (2016). Лизинг как альтернативная форма расширения инвестиционных возможностей предпринимательства в Кыргызской республике // Устойчивое развитие науки и образования. № 1. С. 23-29.
- 35.**Дружиловская Э.С. (2014). Инвестиционные активы как новый учетный объект и правила его оценки в российском и международном учете // Международный бухгалтерский учет. № 39 (333). С. 15 – 29.
- 36.**Трухинова О.Л. (2012). Реализация модели конкурентного выбора исполнителя инвестиционного проекта. [Текст] / О.Л. Трухинова // Экономика и предпринимательство. – № 6 (29). – С. 405-412.
- 37.**Артеменко В.Г., Беллендир М.В. (1999), Финансовый анализ. – 2-е изд., перераб. и доп.-М.: Изд-во «Дело и сервис»,. – 160 с.
- 38.**Бирман Г., Шмидт С. (2003), Капиталовложения: Экономический анализ инвестиционных проектов / пер. с англ. Под ред. Л.П.Белых. – М.: ЮНИТИДАНА,. – 631 с.

- 39.Бланк И.А. (2006), Финансовая стратегия предприятия. – Киев: Ника-Центр, Элга, 711 с.
- 40.Бланк, И.А. (2001), Основы инвестиционного менеджмента.- Киев: Ника-Центр ельга-Н.- 536 с
- 41.Брейли Р., Майерс С. (2008), Принципы корпоративных финансов / пер. с англ. – М.: «Олимп – бизнес»,. – 1008 с.

Internet resurslari

42. www.maliyye.gov.az
43. http://elibrary.bsu.az/yenii/iqtisadkitablar/29_dovlet.pdf
44. www.stat.gov.az

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: İnvestisiya qoyuluşu silsiləsi.....	16
Şəkil 2: İnvestisiyanın formalaşma ardıcılığı.....	20
Şəkil 3: Dövlətin investisiya siyasəti.....	25
Şəkil 4: Müəssisənin iqtisadi dayanıqlılığının göstəriciləri.....	39
Şəkil 5: İnvestisiyanın növləri.....	52

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar.....	47
Cədvəl 2: Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri, milyon manat.....	55